

84(2=632.1)/6
4-563

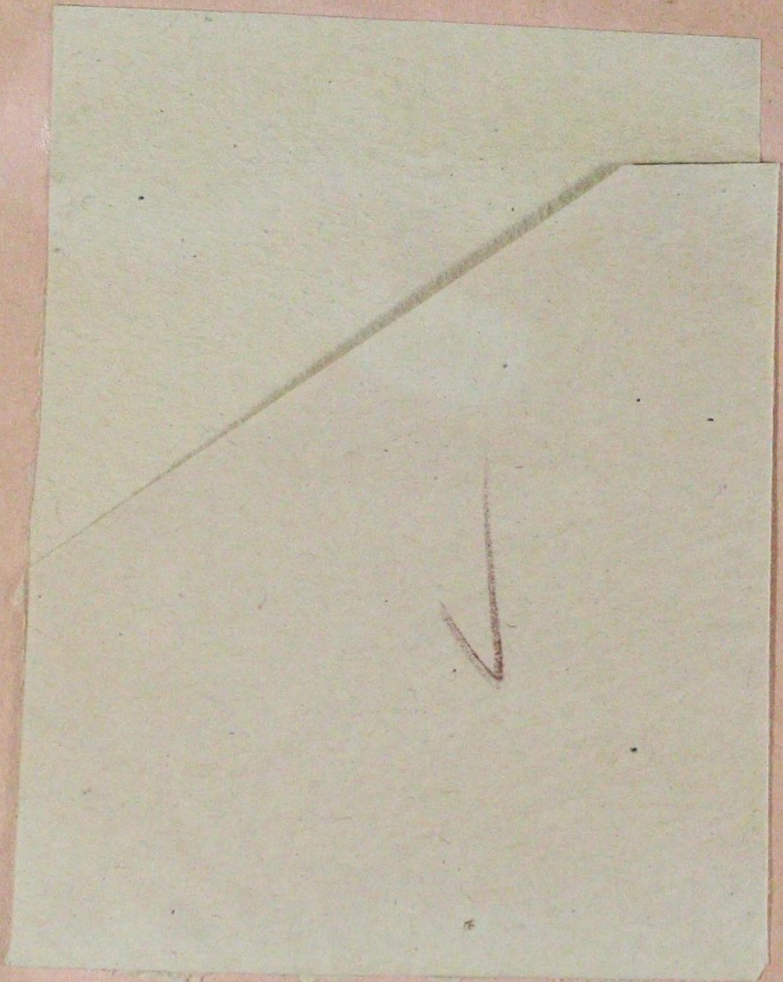
А. П. ЧЕХОВ

КУУЧЫНДАР

Г. 20
* D

25198 *

P1
4-56

А. П. ЧЕХОВ

КУУЧЫНДАР

1955
ИНС
ПОГАШЕНО

Горно-Алтайская
* БИБЛИОТЕКА *

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ
КНИЖНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО
1954

84(2=411.2) 53-4
4-563

A7197

БУ РА «Национальная
библиотека
имени М.В. Чералкова»

5-4АП-К

23. 06. 2016

КИРЕ СӨС

Антон Павлович Чехов—ат-нерелү улу орус писатель. Онын произведениелерин жангыс та бистинг ороондо эмес, өскө дө ороондордо билер.

А. П. Чехов литературада драматург, анчадала кыска куучындар бичийтен писатель болуп ады чыккан. Онын жаан эмес куучындарында жүрүмдеги чын керектер жеткилинче бичилген, онойдо сүрекей чокум ла јарт айдылганы кычырачыларга ол бичилген өйди терең билип аларга болужып јат.

А. П. Чехов бойынын произведениелеринде революциядан озо болгон јадын-јүрүмди бастыра јанынан көргүскен. Ол общественный једикпестерди илезине чыгарып, каан башкарган Россиянын кату-јаман ээжилерин јаратнай, оныла удурлажып тартыжып турган. Јамыркак, јылбындууш, чүмеркек, кара сагышту ла эш-неме керексибес улусты ла оной до өскөлбри Чехов күүн-кайрал јок коскорып, оларды илезине чыгарып турган.

Улу писатель—гуманист, келер өйлө јакшы, чындык жүрүмге јединип аларга күүнзеп жүрген. Каан бийлеген стройдын карангуй, јескинчилү јадын-јүрүмин илезине чыгарып турган Чехов бойынын произведениелериле кычырачыларды ондый жүрүмди кубултар јолго турарга кычырып турган.

Бу сборникте „Хамелеон“ ло „Унтер Пришибеев“ деп куучындарды Чехов 80-чи јылдарда, реакция тынып, кандый ла жангы санаа-шүүлтени истежип турган өйдө, бичиген.

Россияда јаткан албаты каан јанчына багып, ого уккур ла јанга удурә үн де чыгарбас әдип аларга, каанның башкарузы бийлерге јалганчын, бажырып туратан јылбындууш әдип воспитывать әдип салган әш-неме ондобос, көндөй чиновниктерге тайанып турган.

„Хамелеон“ деп куучында (1884) писатель јаннын чыгартылу кижизин—полицияда надзиратель болуп турган Очумеловты илезине чыгарган.

Казыр-кату бийлегени ле кулданганы база күчтүүлерге бажыратанын биленип турганы Очумеловтын кылыгынан јарт көрүнөт. Очумеловтын јылбындууш кылыгы Хрюкиннин сабарын тиштеп ийген ийт ажыра көрүнип јат. Очумеловто бойынын санаа-шүүлтези јок. Онын санаа-шүүлтези бу ийттин әезинен камаанду болгоныла канча-канча катап кубулып јат.

Очумелов каан башкарган Россиянын 80-чи јылдарындагы өйинин типический кебери болуп көргүзилген. Очумеловтын кылык-јангын бис Елдыриннен ле Хрюкиннен көрүп јадыс. 80-чи јылдардагы каан башкарган Россиянын чиновниктеринин көп сабазынын кылык-јангы—јамыркаары, байлардын јангына бажыраары, ологго јалганчыыры болгон.

Каан бийлеген Россиянын реакционный учурын Чехов „Унтер Пришибеев“ деп куучында (1885) чокум көргүскен.

Очумелов јаннын чыгартылу кижизи бололо, әэжини служба аайынча көрүп турган болзо, Унтер Пришибеев десе „әэжини“ бойынын күүниле көрүп јат. Ол каанның каруулчыгынын көзи, кулагы ла тил јетиречи кижизи боло берген.

Јадын-јүрүмнен артып калган крестьяндардын ортозынан чыгып, каанның черүзинде узак өйдин туркунына службада јүрөле, унтер офицерге једип алган. Каанның черүзи оны јаннын алдына јылбындууш, ишкүчиле јаткан албатыны јаман көрөр әдип воспитать әдип салган. Бойынын күүниле тил јетиречи кижи болуп алала, Пришибеев ончо ло јерде закон бузулып јат деп көрүп јат: когон когондогын, крестьяндардын әңир сайын јарычып турган јарыткышгарын ла оной до өскөлөрүн онойып көрөт.

Пришибеевти көргүскениле Чехов улу орус сатирик—Салтыков-Щедриннин әң артык произведениеле-

ринде сатирический эдип көргүскен кеберлерине једип алган. Ол бойынын произведениелериндеги кеберлерин онон ары өнөтийин сатирический эдип турган. Чехов каан бийлеген стройды бастыра јанынан чокум көргүзөргө једип јат.

Чехов каан башкарган Россиянын ээжилерин сүрекеј јаратпай турган. Бойына ла ырыс бедреп, карангуй јадын-јүрүмге удур туруп чыкпай турган улусты ол онон до ас эмес јаратпай турган.

„Тожыла“ деп куучында (1898) писатель Чимша-Гималайский деп чиновниктин амадаган амадузына — тожыла отургузатан айыл-јуртка јединип алганын көргүзип јат. Чимша-Гималайский помещик болуп алала, общественный јадын-јүрүмнен ыраак, эш-неме керексibes көңдөй кижги боло берген.

Чеховтын бу куучыныла болзо ырыс јүк ле бойына ла јакшы јадын-јүрүм таап алганында эмес, јангы јадын-јүрүм учун тартышканында ла бастыра общественнын ырысту јүрүмине јангы јолды бедрегенинде болуп јат.

Чеховтын творчествозында балдардын јадын-јүрүми керегинде база да көп айдылган. Балдардын јадын-јүрүми керегинде бичийтенин ол качан да ундубайтан. Чехов балдарды сүрекеј сүүген, олордын јадын-јүрүми ле олордын кылык-јандарын билерге јилбиркеп база балдарды чыдадарын ла педагогический сурактарды билерге туратан. Чехов албатынын јакшы јадын-јүрүми учун турушкан.

Кичүден ала ада-энези јок артып, шыралап јүрген „кичинек каторжник“ балдарга килеп, олорды күүн-кайрал јоктон кулданып турган улусты писатель анчадала јаратпай турган.

Бу сборникке „Ванька“, „Уйку келет“ деп куучындар кирген. Бу куучындардан кычырачылар каан башкарган Россияда ада-энези јок өскүс балдардын јадын-јүрүми кандый шыралу болгонын билип алар. Ванька ла Варька шыралу јүрүмге бастырып салган балдар. Олордын јадын-јүрүминде бир де сүүнчилү күн јок. Олорды јаантайын ла нени-нени иштедирип, сүре ле согуп, кыйнап јадылар.

Күч јетпес уур ишке шыралап калган Варька онын кыйынду јүрүмине бу јаш бала бурулу деп бодойло, оны тумалап јат. Варька јарабас та кылык эткен бол-

зо, кычырачылар оны жамандабайт, Варьканын онойдо кылынганы каан башкарган Россиянын жадын-жүрүмин илезине чыгарарга болужат.

Ванька Жуковтын да жадын-жүрүми онон бир де артык эмес. Ванька Варькадый ок ада-энези жок уулчак. Онын жуук ла деген төрөөн кижизи кайда ла деревнеде журтап жаткан таадазы—Константин Макарыч.

Таадазына бичиген письмозында Ванька бойынын жадын-жүрүмин оны күнүн сайын согуп турганын, аштадып ла оны канайда кыйнап турганын бичиген.

Ванька коркушту шыралу жүрүмнөн айрыларга оны бойына алзын деп таадазына жайнап жат. Же кычырачы онын амадаган санаазы бүтпезин билип жат. Письмо таадазынын колына кирбес, Ванька десе, сапог көктөчи кижиде жүрген ле аайынча жүрер.

Бу куучындарыла Чехов ада-энези жок, жаш тужында шырада жүрген балдарды корулап жат. Ол өскүс балдарды шыраладып турган каан башкарган Россиянын общественный строини бурулап көргүскен.

Чеховтын „Каштанка“ деп куучыны кичине кычырачылардын жилбүлү произведениеси боло берди.

Бу произведение балдарды бойларынын азырап турган ан-куштарына киленкей болорына таскадып жат.

А. П. Чехов бистин албаты сүүп-турган писательдердин бирүзи.

А. П. Чехов келер өйдөгү жакшы, чындык жүрүмге күүнзеп, ого тын бүдүп, бойынын произведениелеринде кычырачыларды ол жакшы, чындык, жангы жүрүмди төзөөргө кычырарга, эски арткан-калгандарла тартыжарга болушкан.

КАШТАНКА

Коомой кылык

Такса ла дворняжка укту, сары түктү, тумчугын көрсө, түлкүниң тумчугынды, күчүк тротуарла ары-бери мантап, эбиреде пени де көрүп, јелип јүрди. Каа-јаа токтоп туруп, тонуп калган табаштарын элин-селип өрө көдүрип, кызып, бу мен не болдым, неден улам астым? деп тургускан сурагына каруу таап аларга албаданып тургандый болды.

Кере түжине јүрүп, учы-учында бу тротуарга келгенин ол јарт билип турган.

Бүгүниң күн мынайда башталган: онын әэзи столяр Лука Александрович бөрүгин кийип, кызыл платка орон салган кандый да агаш немени колтыгына кыстап алала, ийдин кыйгырган:

— Је, Каштанка, баралы!

Такса ла дворняжка укту ийт бойынын адын угуп ийеле, узанатан столдын алдында, агаштын такпайларын төжөнип уйуктап јаткан јеринен чыгала, керилип алып, әэзин әэчий баскан. Лука Александровичке неме эттирип турган улустын айылдары сүрекей ыраак болгон, ол улустын кажызына ла једип киргенче столяр јолой трактирге кирип ажанып јүрген. Каштанка јолло барадала, коомой кылык кылынган ошкош деп, шүүп турды. Каштанка секирип, јолдо туштаган атту улуска ла темир јолго үрүп, айылдардын оградадарына кирип, ийттердин кийининен сүрүжип туратан. Столяр бу ла көрсө, Каштанка көрүнбей калар, оны кизиредип, кезедип турды. Учы-учында, ол ийттин

түлкүнинг кулагындык кулагынан тудуп алала, искеп туруп, чугулданып айтты:

— Кулугур... се... ге... өлүм де жок!

Неме эдерге жакыдып турган улустын айылдарына, ончозына барып келген соңында Лука Александрович бир минутка сыйынынын айылына кирип, арагы ичип, курсак жип отуратан; сыйынынын айылынан чыгала таныш переплётчиктин¹ айылына кирди, переплётчиктен трактирге барды, трактирдег кумына айылдап барды. Онойып жүрүп Каштанка солун тротуарга келерде, бүрүнкүй энгир кире берген, столяр дезе өдүк көктөйтөн кижидий ээзирик болгон. Ол эки колыла жангып, жаан үшкүрүп, кимиренген:

— Во гресех ради мя мати во утробе моей!² Э-э килинчек, килинчек! Бу эмди бис оромло базып, фонарьларды көрүп жадыс, өлүп калзабыс—тамынын кара казанына кайнаарыс...

Эмезе ол токунап, күүнзек үниле Каштанканы бойына кычырып айлатан:

— Каштанка, сен курт-конгыс, база не де эмес. Сен кижиге көрө, столярга көрө плотниктий ле...

Ол ийтле онойып куучындажып турарда, кенетийин музыка ойной берген. Каштанка кайра көрөрдө, чике ле онын үсти жаар бир полк солдаттар келеткен. Нерваларын кыжырантыдып турган музыканы угала, ийт ары-бери мантап, улуй берген. Коркып, кыйгырып ла үрер ордына столяр жаан күлүмзиренип, түп-түс туруп алала, сабарларын беш башка тарбайтып, колын өрө көдүрүп алганын ийт кайкай берди. Ээзи чугулдабай турганын көрүп, Каштанка алдындагызынан тын улуп, жолдын база бир жанында жаткан, тротуар жаар кече бергенин бойы да билбей калды.

Сагыш алынып көрөр болзо, музыка да ойнобой турган, полк та жок. Каштанка жолды кечире мантап, ээзи турган жерге једип келер болзо, ээзи де ондо жок. Ол жолды өрө мантады, төмөн барды, жолды катап кечире мантады, је столяр јер түбин өдө бергендий... Ээзин барган изинен јытап таап аларга Каштанка тротуарла јелип жүрди, је ээзин ээчий жангы резина калошту кандый да кулугур өдө берерде, ээзинин изи-

¹ Переплётчик — книга көктөөр кижиди.

² Мени кыйналып, шыраалап чыгарган энем.

нин жыды резинанын ачу жыдыла алыжып, бир де аайы табылбай калды.

Каштанка ары-бери мантап, ээзин чат ла таппай турганча карануй кире берди. Оромнын эки жанында фонарьлар ла тураларда от көзнөктөрдөн жарып турды. Кар жалбактап жаап келди, оромнын ичине аттардын сыртына ла уначылардын бөрүктеринин төбөзине кажайта жаап салды, карануй там ла кирип турарда, ором ичинде немелер ак карга бастырып, там ла кажайып келди. Каштанкага эбиреде көрөргө чаптык эди, оны буттарыла ийткилеп, сыранай ла жанынча кандый да таныш эмес, онын ээзине кандый ла немелер эттирип турган улус, ары-бери өткилеп турды. (Каштанка улусты бастыразын, түнгей эмес те болзо, эки бөлүккө бөлүп жат: айылдын ээлери ле неме эдерге жакыдып турган улус: баштапкылары оны согор жанду, экинчилерин десе ол бойы торсыктарынан тудалап турар аргалу.) Немелер жакыдып эттирип турган улус кайдаар да мендеп, оны чек ажарыбай тургандар.

Түн кирип, карануй боло берерде, Каштанка өңдөнүп болбой, коркый берди. Ол бир туранын эжигине келеле, ого сүрекей ачу кынзып отурды. Лука Александровичти кере түжине эчип жүргенине онын күчи чыгып, коркушту жободы, табантары ла кулагы соокко тонуп калды. Ого үзеери ол кере түжине бир де неме жибей, сүрекей аштап, өзөк-бууры саргарып турган. Кере түжине ол эки ле катап чайнанган: переплётчиктин айылында кулурдан эткен желимнен эмеш диген, база трактирлердин бирүзинен бедренин жүреле, столдын жанынан колбасанын терезин таап диген, ол ло. Ол ийт эмес, кижиле болгон болзо, „Лок, мынайып жүрерге болбос! Онын ордына адынып өлзө торт“ деп санапар эди.

Жажытту солун кижиле

Же Каштанка бир де неме санапбай, жагыс ла улуп, кынзып отурды. Жалбактап түжүп турган жаш кар онын сыртын ла бажып туй бүркеп жаап салды, күчи чыгып калган ийг үргөлей берерде, эжик кенетийин чыкырап ачылала, онын жардына табарып ийди.

Ол туруп чыкты. Ачылган эжиктен кандый да кижиле чыгып келди. Ол кижиле чыгып келеделе, Каштан-

канын бир будына базып ийди, ийт тын кангылаарда ол кижн ајыктабай өдүн болбоды. Төмөн бөкөйлө, Каштанкадан сурады:

— Сен кайдан келген, ийдичек? Сенин будына базып ийдим бе? Э-э, кайран ийдичек! Же чугулданба, көркий... Мен бурулу...

Көстин кирбигинде јаткан ак карды өткүрө Каштанка солун кижн јаар көрзө, онын алдында батнак сынду, бойы тесек, бултук јаактарындагы сагалын кырып салган, цилиндр¹ шляпалу, јебечен тонынын эки өмүри кайра ачылып калган кижн эмгир.

— Не кынзып турун? — деп, онын сыртындагы карды сабарыла чертип, ийттен сурады.—Сенин ээн кайда? Сен онон астыгып калган болорын? Кайран ийдичек! Эмди бис кандый арга табарыбыс? — Солун кижинин айткан эрмеги, үни јымжак, јалакай угуларда, Каштанка оны сезип, онын колын јалап ийеле, алдындагызынан ачу кынзый берди.

— Ба-таа, сен кандый јараш, каткымчылу, каткымчылу! — деп, солун кижн айтты. — Сен сырангай ла түлкү ошкоч! Же, сени кайдаар эдер, кем јок, менле кожо бар! Бир-бир немеге јараар болорын ба? Же, фюйт!

Солун кижн эрдин мачылдадып, колыла Каштанкага јанып ийерде, онын јаныганынан јүк ле „баралык“ деп темдекти билип, Каштанка оны ээчип барды.

Јаан да узак болбой, јарым час кире ой өткөн кийининде, Каштанка јаан јарык кыптын полында бажын туура тудуп элып, столдын ары јанында ажанып отурган солун кижн јаар көрүп, сүүнип отурды. Ээзи курсакты јип, эмештен ийтке таштап берип турды... Эн баштап ол Каштанкага калап ла сырдын бортыгып калган кыртыжын берди, онон бир болчок эт, јарым пирожок база такаанын сөөктөрин таштап берди. Каштанка дезе аптаганына оны тургуза ла јуда салып турды. Керек дезе амтанын да билбеди. Курсакты канча ла кире јип турарда, ачабы там ла тыгып турган.

— Сени ээн коомой азыраган ошкоч! — Каштанканын ачаптанып турганын ла ого берген курсакты чайнабай јуда салып турганын көрүп, солун кижн

¹ Цилиндр - бийик, содон төбөлү шляпа бөрүк.

айтты: — Бу сен ненин учун мындый арык? Тере ле сөөктөг башка не де жок...

Каштанканын жип алган курсагы көп тө болгон болзо, же ол оны жип тойбоды, онон жүк ле калай бергендий болды. Ажанып алган кийининде буды-колын чөйө тееп, туранын ичине жалбагынан жалып алды. Онын жаңы ээзи жымжак төжөктү, жаан, жалбак отургужына кайра тартынып отуруп алала, сигара папирос танкылап отурганча Каштанка жалганчып, куйругыла булгап шүүп жатты: бу солун кижиде жакшы ба, столярдын айылында жакшы ба? Солун кижинин айылынын ичи жокту, көрөргө дө жараш эмес; отургуштардан ла диваннан, лампа ла кебистерден башка не де жок, туранын ичи куру немедий көрүнип турды; столярдын туразынын ичинде десе жок ла толо немелер бар; ондо курсак ичер стол ло узанатан стол бар, агаштын такпайларын чогуу салгав; стругтар, долотолор, кучыйакту клетка ла лахан бар... Солун кижинин айылында кандый да жыт жыганбай жат, столярдын айылында десе жаантайын тумандый ыш турар, желимнин куйуксу жыды ла лак будуктын, агаштын, сангызынын жыды жытанат. Же солун кижинин айылында жүрерге жакшызы не десе, качан ол ажанып отурганда Каштанка жанында отуруп, ого жылбындап көрүп турза, ол оны бир де катап сокпогон, будыла полго тын тееп, оны столдон ырада бир де катап сүрбеген, ого кату сөс — „у-у көрмөс, ары кедери чык!“ — деп бир де катап кыйгырбаган.

Сигара папирозын үзе тартып алала, жаңы ээзи кайдаар да чыгып, жаан удабай ла колында кичинек төжөк тудунып алган кирди.

— Эй, ийдичек, бери бас! — деп айдала, толыкта турган диваннын жапына төжөк салып, — Бери келип, бого жат! Уйукта! — деди.

Онын кийининде отты өчүрүп койоло, чыга берди. Каштанка матраска жалып, көзин жумуп ийди; тышкары ийт үргени угулды, ого удура үрейин деп турала, же ненин де учун кенетийин кунуга берди. Онын сагыжына Лука Александрович, онын уулы Федюшка ла бойынын верстак алдындагы эптү жери кирди. Кышкы узун энирлерде, столяр агаш жонуп эмезе газет кычырып отурганда, Федюшка оныла ойноп туратан.. Каштанканы эки будынан тудуп, верстактын

алдынан чыгара тартып алала, оныла жүзүн-жүүр кылынып ойногондо, эртезинде онын бастыра үйе-сөөктөри сыстап туратан. Эмезе эки кийин буттарыла бастыра, куйругынан тын тартып кангыладып турар, танкы жытадар. Анчадала мындый ойыны күч болгон: учукка бир болчок эт буулап алала, оны Каштанкага берер, ол этти ийт ажырып ийзе, уулчак каткырып туруп, учуктан тартып, этти ийттин кардынан ойто чыгара тартып алар деп, Каштанка эске алынды. Бу мыны канча ла кире јарт эске алынып, Каштанка анча ок кире тынғыда кунугып кынзып, јатты.

Је чылаганына ла јылуга јабыдап, Каштанка карамтыгып уйуктай берди. Онын тўжине ийттер мантап жүргени көрүнди, бүүгүн көргөн ийттердин ортозында жүрген јелбер түктү, карыган пудель деп тайгылмантап жүри деп көрүнди, онын тумчугынын алдында узун болчок түк калбагдап жүрген эмтир, сыгар көзи селбилү. Колында долото тудунып алган Федюшка пудельди сүрүп жүгүрип барадала, кенетийин бойы јелбер түктү күчүк боло берди, немеге сүүнген чилеп, үрүп чыгала, Каштанканын јанына мантап келди. Каштанка ла ол удур туруп јытажала, онон ары экилези ором јаар мантай бердилер...

Јаны, сүрекеј јилбүлү таныштар

Каштанка уйкудан ойгонып келерде тан адып калган, оромдогы табыш тўштеги табыштый болды. Туранын ичинде бир де тынду неме јок. Каштанка эдисөөгин чөйө тартып керилди. Јаан эстейле, туранын ичиле кунукчыл, чугулчы эбиреде базып келди. Туранын толықтарын, отургуштарын ончозын јытап көрөлө, база бир кыбына кирип келди, је онон соныркап көрөр неме таппады. Алдындагы кыпка киретен эжиктен башка база бир эжик турды. Каштанка эмеш шүүнип турала, ол эжикти эки колыла тырмап ачып алала, туранын ол кыбына кире берди. Мында орында јуурканла јабынып алган кижии уйуктап јатты, ол кечеги ээзи деп Каштанка танып ијди.

— Рrrrr — деп ыркыранды, је кечеги күнде оны тойо азыраганын эске алынала, јалганчып, јытап тура берди.

Солун кижинин јаткан кийимин ле өдүгин јытап

алала, бу немелерден аттын жыды жытанат деп тапты. Уйуктаар кыптан база башка кыпка баратан бир эжик турды, ол эжик бөктү болды. Каштанка ол эжикти эки колыла тырмап, ого көксиле жөлөнүп аларда, эжик ачыла берди. Ол кыпка кирип ле барарда онын санг башка жыт сокты. Бу мында ого коомой болорын сезип, кайра көрүп, стенелерин кирлү чаазынла жапшырып салган туранын кичинек кыбына Каштанка ыркыранып кирип келеле, коркуган бойынча тескерледди. Коркушту кайкамчылу жеткерге учурады. Узун мойынын бөкөйтө тудуп, бажын жерге жетире жабызадып, ай канаттарын жайып алган карыган боро кас ого удур келетти. Ол кастын эмеш тууразында, кичинек жастыктын үстинде ак түктү эркек кiske жатты; ол Каштанканы көргөн лө бойынча бут бажына туруп чыгала, корчойып алып, куйругун сырайтып, арка түгүн атрайтып, аайы жок жаман табыштанды. Ийт сүрекей коркый берди, же бойынын коркый бергенин танытпаска, ол тын үрүп, кискенин үсти орто чурап барды.. Кiske десе түгүн там атрайтып, ачу-корон үниле табыштанып, Каштанканы колыла бажы орто тажыды. Каштанка кайра тескерлеп калып чыгала, отура түжүп, тумчугун кiske жаар ичкери чөйө тудуп алып ыркыранып, кынзып, үрүп турды; бу өйдө кас онын кийининен базып келеле, белине аайы жок чокып ийди. Каштанка калып чыгала, кас жаар тап этти..

— Бу не болды? — деп, чугулду кату үн угулды, туранын ичине катанчы тонду, оозында сигара папиросту байагы солун кижги кирип келди. — Бу нени эдип турыгар? Бойыннын жеринге бар!

Онон ол кiskeге базып келеле, коркойып калган арказы орто чертип айтты:

— Фёдор Тимофенч, бу сен кайттын? Согуш баштадаар ба? Көрсөн, карыган кулугурды! Жат! Уйукта! Онон кас жаар бурулала, кыйгырып айтты:

— Иван Иваныч, бойыннын жеринге бар!

Кiske унчукпай, бойыннын төжөгине жадып алала, көзүн жумуп ийди. Тумчугу ла сагалынын кыймыктаганын көргөндө, кереш-согушты тегин жерге чыгарганын кiske бойы да жаратпай турган бүдүштү болды. Каштанка ачынчылу кынзый берди, боро кас десе, мойынын чөйө тудуп, сүрекей түргөн ле чечен куучынданды, же онын эрмегинен нени де билип болбос.

— Болор, болор! — деп, айылдын ээзи эстеп айтты. — Жөптү, жакшы жадар керек. — Онын кийининде Каштанканы сыймап айтты: — Сен, сары ийдичек, коркубай жүр... олор кем жок, жакшы улус, сени жаман көрбөс. Акыр, сени не деп адаарыбыс? Ады жок жүрерге жарабас, карындаш!

Солун кижиге эмеш сананала айтты:

— Мындый болзын... Сенин адыг — Эжек... Билдин бе? Эжек!

„Эжек“ деген сөсти катап-катап айдала, чыга берди. Каштанка туруп чыгала, эбиреде аяктап отурды. Киске төжөгинде уйуктаачы болуп отурды. Кас дезе, мойнын чөйип алып, жагыс жерге тепсенип, түргөн ле чечен куучынын айтканча турды. Бу кас сүрекей керсеу кастарга келижер кас эмтир, бойынын айткан куучынын кайкап турган чылап, кайра болуп кедерлеп турды... Онын куучынын Каштанка угуп отурала, ого „rrrr...“ деп ыркыранала, туранын толыктарын жытап басты. Бир толыкта кичинек тепши туры, ондо жибидип салган мырчак база бир эмеш арыштын калажынын кыртыжы жатты. Озолуп ло мырчактан амзап жиди — амтаны коомой эмтир, арыштын калажын амзайла, жий берди. Солун ийт курсагын жиди деп, кас эмеш те ачынбады, карын бойы там тыгыда куучындап, бойынын үүре болгонын көргүзөргө тепшининг жанына келеле, тоолу мырчакты чокуп жиди.

Элгектеги обызын

Жаан узак та болбоды, солун кижиге колында П буквага түнгей, каалга ошкош санг башка неме тудунганча кирип келди. Ол санг башка неменингуура салган агажына жаан күзүңги ле кол мылтык буулап койгон эмтир, ол күзүңгиге ле мылтыктын чактырмазына буучак буулайла, чөйө салып ийген. Солун кижиге П ошкош агажын туранын ортозына тургузып алды, нени де буулап, чечип узак турды, онын кийининде боро кас жаар көрөлө айтты:

— Иван Иваныч, бери келигер!

Боро кас онын жанына базып келеле, сагып турды.

— Же, баштапкызынаң ала баштайлы — деп, солун кижиге айтты. — Эң озо бажыр! Капшай!

Иван Иваныч мойнын чөйө тудала, айландыра мүргүп, табажыла жыжа тартып ийди.

— Ондый, ондый! Ай күлүк! Эмди өлө бер! — деди.

Боро кас чалкойто жалып, табаштарын өрө тарбайта тудуп алды. Онын кийининде база бир канча обызындарды эделе, солун кижичи кенетийин чырайын соодып, аайы жок коркуган бүдүштү болуп, бажы-көзүн жаба тудунып алала, кыйгырды:

— Калак, кокий! Өрт! Күйдибис!

Иван Иваныч П ошкош агашка једип келеле, күзүнининг буузын тиштенип алып, оны сого берди.

Солун кижичи ол кылыкты сүрекей јарадып, касты мойнынан сыймап айтты:

— Иван Иваныч, сен күлүк эмитрин! Эмди сен бойынды алтын-мөнгүнле база баалу таштарла садыжып турган садучы кижичи деп сананып ал. Сен бойыннын магазинге келзен, ондо дезе уурчы кирип калган болзын. Ол тушта сен нени эдерин?

Боро кас база бир бууны тиштенип алып тартарда, мылтык адылып, аайы жок табыш чыкты. Шанг сокконын Каштанка јарадып уккан, мылтык адарда дезе сүреен сүүнди, П ошкош агашты эбиреде мантап, шангкылдада үре берди.

— Эјек, јеринге бар! — деп, солун кижичи кыйгырып айтты.

Иван Иванычтын ижичи мылтык атканыла божободы. Онын кийининде солун кижичи камчыла јангып, касты бойын эбиреде айдады, кас дезе агашты ажыра калып, курчуну өткүре јорголоп, отура тўжўп, табаштарыла талбандап турар болды. Каштанка сүреен сүүнип, Иван Иванычтан эки көзүн албай, шангкылдада үрўп, оны ээчип, эбиреде мантап турды. Касты да арыдала, бойы да арыйла, солун кижичи, мангайындагы терди арлап, кыйгырды:

— Марья, Хавронья Ивановнаны бери кычырган да!

Бир минуттын бажында чочконын кыркылдаганы угулды... Каштанка ыркыранып, сүреен јалтанбас бүдүмдү болуп алала, кандый да болзо белен болорго, солун кижининг јанына туруп алды. Эжик ачыла берди, онон кандый да карыган эмеген карап көрөлө, нени де айдып, јаман бүдүштү кара чочконы кийлирип ийди. Каштанканын ыркыранганын бир де керекке албай, чочко томтыр тумчугын өрө көдүрип, сүүнчилү кыр-

кылдай берди. Ого бойынын ээзин, кискени ле Иван Иванычты көрөргө жакшы болгон ошкош. Чочко кискенин жанына басып келеле, оны бойынын томтыр тумчугыла ичине араай түртүп, онын кийининде касла не де керегинде куучындашты, онын басып жүргени, үн ле куйругынын чычандаганы ол сүреен жакшы күүндү чочко деп билдиртти. Ондый тындуларга үрерге жарбас деп, Каштанка ол ок тарыйын билип алды.

Айылдын ээзи П ошкош агашты туура тургузып койоло, кыйгырып ийди:

— Фёдор Тимофеич, келигер!

Киске туруп чыгала, жалку керилип, эээзинин күүнин жандырбаска турган чылап, чочко жаар күүн-күч жок басып келди.

— Же-с, египетский пирамидадан баштайлы — деп, ээзи кижин баштады.

Ол нени де узак жартап турды, онын кийининде команда берди: „бир... эки... үч!“ „Үч“ деп сөсти айдарда ла Иван Иваныч канаттарын талбып, чочконун үстине учуп чыкты... Канаттарыла база мойыныла теңденип, кас чочконун ширкелү арказына туруп алды, Фёдор Тимофеич жалкурып, керилип, бойынын бүдүрүп турган ижин сүүбей, неге де бодобой турган бүдүмдү болуп алала, кастын үстине күүн-күч жок чыгып, кийин табаштарына туруп алды. Ээзи айткан египетский пирамида боло берди. Каштанка көргөнине сүүнип кангылап ийди, же бу өйдө карыган киске эстеп ийеле, тўс туруп болбой, кастын үстинен жайылып тўжўп келди. Иван Иваныч база жайылып тўшти. Солун кижин кыйгырып ийеле, эки колыла чакпыланып, катап ла нени ле жартай берди. Пирамиданы эдерге бир частын туркунына олардын арыбас-чылабас ээзи Иван Иванычты кискеге минерге үретти, онын кискени танкы тартарга үретти...

Үредү божоды, солун кижин магдайынын терин арланып, жүре берди. Фёдор Тимофеич жескинчилү чўчкүрүп ийеле, тўжўгине жадып, эки көзүн жумуп алды, Иван Иваныч тоскуур жаар ууланып басты, чочконун дезе карыган эмеген апарды.

Көп солун неме көргөн учун Каштанка күн өткөнүн билбей калды, энгирде дезе оны стенелерине кирлү чаазын жапшырган кыпка көчүрүп салдылар. Бу тўн Каш-

танка Фёдор Тимофеичле база Иван Иванычла кожо конды.

Керсү! Керсү!

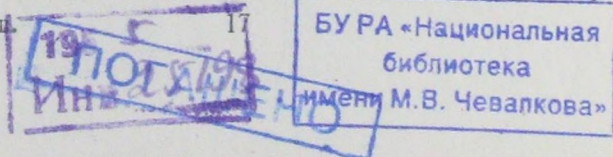
Бир ай өдө берди.

Күнүн ле эгирде амтанду курсакла азырап, бойын Эжек деп адап турганына Каштанка үрене берди. База солун кижиге ле кожо јаткан үүрине үренип, јүрүм-јадын јаранды.

Кажы ла күн түнгей башталып турды. Ончозынан озо Иван Иваныч туратан, турган ла бойынча Эжекке эмезе кискенин јанына келер, мойынын бүктей тудуп, нени де учурлап, чечеркеп куучындаганы алдынлагы ок аайынча јарт эмес болды. Эң ле баштапкы күндерде Каштанка боро касты кайкап угатан, ол сүрекей керсү учун көп эрмектенип јат деп сананган, је эмеш јаткан кийининде касты немеге де бодобой барган; түгенбес куучынду кас јанына базып келгенде, алдында чылап, куйругын булгап јалганчыбай, карын кыртыштанып, балырап турган көп эрмегиле амыр бербей турган каска удур тижин кылайтып, „rrrr“... дейтен.

Фёдор Тимофеич оноң башка бүдүмдү кайракан болгон. Бу кайракан ойгонып келгенде, кандый да табыш чыгарбас, бойы кыймыктанбай јадып, керек дезе көзин де ачпайтан. Оны көргөндө ол бу жадынды сүүбейтен болгодый, онын учун ол уйкудан да ойгонор күүни јок. Ол бир де немеге јилбиркебес, бойы сүрекей кажан болды, ончозын көрөр күүни јок, керек дезе амтанду курсагын јип алала, јескинген немедий јаан чүчкүрип, туура базып ийетен.

Ойгонып келеле, Каштанка кыштарды керип, толықтарды жытап јүретен. Бастыра кыштарла јүк ле ийт ле кiske базып јүрер аргалу болгондор, кас дезе кирлү чаазынла кадап койгон кыштын бозогозын алтап чыгар учуры јок болгон, Хавронья Ивановна дезе кайда да тышкары кичинек сарайда јадатан, ол јүк ле үредүге келип јүретен. Айылдын ээзи уйкудан орой туратан, чайдан ичип алала, ол ок тарыйын бойынын обызындарын өткүретен. Ол кыпка күнүн ле сайын П ошкош агашты, камчы ла курчу экелип, ол ок обызындарды элип туратан. Үредү үч-төрт частын туркунына өдөтөн, Фёдор Тимофеич арыганына кезикте эзире берген-

дий таралжый берер, Иван Иваныч оозын ачып, жаан тынып турар, айыл эезининг дезе жүзи кып-кызыл болуп, мандайынын терин кургада арлап болбой барар.

Өдүп турган үредү ле жиген амтанду курсак күндерди сүрекей жылбилү эдип турды, энирлер дезе кунукчыл. Күнүн энирде касты ла кискени ээзи кожо алып, кайдаар да барып туратан. Жагыскан жада кала-ла, Эжек төжөгинде кунугып жадатан... Онын табынча кунуккан сагыжы туранын ичи карангуйлап бараткандый карачкылап турды. Бу керектен улам үрер ле курсак жиир күүни жок болуп, туранын ичиле базып жүрер, керек дезе көзиле де көрөр күүни келбей барды, онын ары онын санаазында бүдүш-бадыжы жарты жок, кандый да эки неме, та ийттер, та улус көрүнип келди, бу көрүнип келген немелер жакшы, көстү болуп билдирди, же олорды жартап танып алар аргазы жок болды; олар көрүнип келгенде, Эжек куйругыла булгап жалганчып турды, бу немелерди ол кайда да көргөн, олорды сүүп жүргөн ошкош деп сананып жатты... Карамтыгып, уйуктап жадарда бу көрүнгөн эки немеден желимнинг ле агаштын такпайларынын, будуктын жыды жытанып келет деп, ого билдирип турды.

Бу жагы солун жүрүм-жадынына Каштанка үрене берген кийининде, тере ле сөөк болгон ийдичектен сары түгү килеие берген талдама ийт боло берерде, үредү болор алдында ээзи оны сыймап айткан:

— Же, Эжек, бис экүнинг иштеер өйибис желип келди. Иш жок жүрери жеткен! Мен сени артист эдип үредип саларым... Артистка болор күүнинг бар ба?

Ол оны жүзүн-башка үредүге үретти. Баштапкы урокто ол эки кийин будыла базарга үренди, бу үредүни Каштанка сүрекей жаратты. Экинчи урокто ол эки будыла секирип, өрө бийик калып турды, онын кийининде Каштанканын үредүчизи бийик тудуп турган сахарды калып чыгала алып турар үредү болды. Онын кийининдеги уроктордо ол бижелеп жүрди, тилин суурып алып, узун армакчыла мантап жүрди, чурана ойногондо улуп турды, шаг согуп, мылтык адып турды, бир айдын бажында ол Фёдор Тимофеичтин эткенин бүдүрер болуп үренип алганына сүүнип жүрди, тилин суурып алып, армакчыла мантап жүрерге, курчуны өткүре калыырга, карыган Фёдор Тимофеичти минип алып мантап жүрерге сүрекей жылбиркеп жүрди. Үренип билип

алганына сўўнип, шанкылдада ўрўп турды: ўредўчи онын онойып белен ўренип баратканына сўўнип, колдорын уужап айдатан:

— Керсў! Керсў! Айдары жок керсў! Сен бастыра улусты кайкадарып!

„Керсў“ деп сўскў Эжек сўрекей ўрене берди, ээзи онойып айтканда ла Каштанка кайра бурулып, ээзи жаар сўўнип тургандый кўрўп туратан, ол сўсти бойынын чоло ады кире бодоп жўрген ошкош.

Шакпыртту тўн

Эжектиг тўжине оны жалмуур тудунып алган дворник сўрўжип келет деп тўш кирерде, ол коркуган бойынча ойгонып келди.

Туранып ичинде тым, карануй ла тынчу. Сеерткиштер тиштейт. Эжек мынап озо карануйда бир де коркубайтан, эмди дезе ненип де учун коркужы келерде онын ўрер кўўни келди. Коштой кынтап ээзинин жаан ўшкўргени угулды, эмеш табынча сарайдагы чочко кыркылдады, катап ла тым боло берди. Курсак керегинде сананганда сагышта жакшы, Эжек база бўгўн Фёдор Тимофеичтен куштын табажын уурдап алала, оны айылчылар отуратан кыпка апарып, шкаф ла стенин ортозына, жўргёмўштин уйазы ла тозын толуп калган жерге сугуп койгоны керегинде сананды. Эмди оны барып кўрўп те келзе кем жок эди: та жалдыры, та жок? Айылдын ээзи таап алала, жип те салардан маат жок. Же тап атпаганча мынап чыгар жап жок. Канча ла кашпай уйуктаза, тап кашпай адар деп, Эжек бойынын жўрўминен билетен, онын учун кашпай уйуктаарга кўзин жумуп ийди. Же онын жанында ла кенетийин сан башка кыйгы угулды, ол кыйгыдан чочыган бойынча Эжек тўрт таманына туруп чыкты. Ол Иван Иваныч кыйгырган эмтир, онын кыйгызы алдындагыдый калыруш ла чокумдап айдып турган эмес, кандый да ўткўн ле тегин кыйгызынан башка, ачып турган каалганын чыкырты ошкош угулды, бир де неме кўрўнбес карануйга Эжек нени де билбеди, же алдындагызынан да тып корколо:

— Ррррр... — деп ыркыранды.

Бир жакшы сўўкти челдеп божоткодый ой ўдў берди; катап кыйгы болбоды, Эжек бир эмештен токунап,

үргүлей берди. Онын тўжине жалмаштарында ла ка-
быргаларында такы тўктү эки жаан кара ийт кирди;
олор жаан лаканнан жайынты ичип турган, онон десе
ак буу чыгып, амтанду жыт жытанып турган. Ийттер
Эжек жаар каа-жаа көрүп, „Бис сеге бербезис“ деп тур-
гандый ыркыранып турдылар. Же турадан тонду эр
кижи чыгып келеле, оморды камчыла согуп, сүрүп
салды; ол тушта Эжек жайынтыны иче берди, же ол ки-
жи жүре ле берерде, ол эки ийт катап ла Эжекнинг
үстине келди, бу ла өйдө катап кыйгы угулды.

— К-ге! К-ге! — деп, Иван Иванович табышты.

Эжек ойгонып, тура жүгүреле, төжөгине отуруп,
улуп туруп, үре берди. Ого ол Иван Иванович эмес,
кандый да туура кижиге кыйгырлы деп билдирди. Са-
райдагы чочко ненин де учун база кыркылдап ийди.

Бу ла өйдө шылырап келеткен кижининг базыды
угулды — турага айылдын ээзи халат кийип алган,
колында жарыткышту кирип келди. Типилдеп күйүп
турган от, кирлү чаазында стенилерди ле потолокты
жарыдып, карануйды жоголтып ийди. Туранын ичинде
бир де туура кижиге жок эмтир деп, Эжек көрүп алды.
Иван Иванович полдо уйуктабай отурган эмтир. Онын
канаттары салактап калган, оозы ачык, онын бүдүми
тын арып, суузап отургандый болды. Карыган Фёдор
Тимофеич база уйуктабаган. Ол база кыйгы чыгарда
ойгонгон ошкош.

— Иван Иванович, сен кайттын? — деп, ээзи сура-
ды. — Не кыйгырып турун? Сен оору ба?

Кас унчукпады. Айылдын ээзи онын мойнынан
тудуп, арказын сыймайла, айтты:

— Кокырчыны сени. Бойун да уйуктабай жадын,
өскө дө улуска уйку бербейдин.

Айылдын ээзи чыгып, отты апарарда, база ла ка-
рануй боло берди. Эжек коркып жатты. Кас табыштан-
баган, же ого десе мында кем де бар деп билдирди.
Ол неме көрүнбес те, ондо кебер де жок, оны тудуп
та болбос болгоны коркушту. Бу ла тўнде кандый да
коомой неме болор учурлу деп, ненин де учун Эжек
сананды. Фёдор Тимофеич база токуназы жок. Бойы-
нын төжөгине энчү жатпай, эстеп, бажын силкип турды.

Кайда да тышкары каалга калт этти, сарайда чоч-
ко кыркылдады. Эжек кынзып, эки колын суй тартала,
олордын үстине бажын салып алды. Каалганын ка-

лыраганы, ненин де учун уйуктабай турган чочконун кыркылдаганы, карануй ла тым тунде Иван Иванычтын калактаганындый ок коркушту угулды. Ончозы ла токуназы жок, же ненин учун? Бу корунбей турган неме не? Эжекting яныла кенетийин эки очомик от корунди. Бу танышканынан ала баштапкы ла катап ого Фёдор Тимофеич база келген эмтир. Ого не керек болгон? Эжек онын табажын жалап ийеле, не керек келгенин сурабай да, башка-башка унденип, кынзый берди.

— К-ге! К-ге! — деп, Иван Иваныч кыйгырды.

Катап ла эжик ачылды, айылдын ээзи жарыткыш тудунып алган кирип келди. Кас алдындагы ок аайынча оозын ачып алган, канаттарын бош салып ийген отурды. Косторин жумуп алган.

— Иван Иваныч! — деп, ээзи кычырды.

Кас кыймык та этпеди. Айылдын ээзи онын янына отурып алала, оны минут кире коруп, унчукпай отурала, айтты:

— Иван Иваныч! Бу сенле не болды? Сен олуп жадын ба? Э-э, менин сагыжыма жангы ла кирди, жангы ла кирди! — деп, эки колыла бажын тудуп алып кыйгырды. — Мен билерим бу неден болгон! Бүгүн сенин устине ат баскан! Э, кудай, э, кудай!

Ээзи не керегинде эрмектенип турганын Эжек аайлабай турган, же бүгүн кандый да коркушту неме болоры онын чырайынан корунип турган. Эжек мурдын кандый да туура неме коруп туры деп билдирген көзнок жаар эдиц алала улуды.

— Ол олуп жат, Эжек! Слердин журтап жаткан турагарга олүм келди. Эмди канайдарыс?

Чырайы куп-куу боло берген ээзи санааркап, бажын жайкап, бойынын уйуктайтан кыбына чыкты. Эжек карануйга артарга корколо, ээзин ээчиде чыкты. Айылдын ээзи орынга отурып алала, катап-катап айтты:

— Э-э кудай, эмди нени эдетен?

Эжек онын буттарынын яныла базап, ого неден улам мындый кунукчыл, ончозы неге мынайып шакпыражып турганын билип болбой, эээзинин кажы ла кыймыктанганын ажыктап отурды. Бойынын төжогинен туруп баспайтан Фёдор Тимофеич база эээзинин кыбына чыгып келеле, онын будына жыжынып жүрди.

Бойы, уур сагышты чыгарарга турган чылап, бажын силкип, орыннын алды жаар серемжилү көрүп турды.

Айылдын ээзи табак алып, ого колжунгуштан суу уруп алып, оны каска апарды.

— Ич, Иван Иванович! — деп, ол табакты кастын алдына тургузып, эрке айтты. — Ич, көркийим.

Же Иван Иванович кыймык та жок болды, көзин де ачады. Айылдын ээзи онын бажын эгейтип, тумчугын табакка түртүрүп койды, же кас десе ол сууны ичпеди, канаттарын там ла бош салып ийди, бажы оло бойынча табакта артып калды.

— Жок, эмди нени де эдип болбос! — деп, ээзи үшкүрди. — Божогоны бу жат. Иван Иванович өлүп калды!

Айылдын эезинин эки жаагыла көзинин жажы, жааш жааганда көзюктин шилизиле аккан суу чылап, ага берди. Не болуп турганын билип болбой Эжек ле Фёдор Тимофеич эезинен айрылбай, коркып, кас жаар көргилеп турды.

— Кайран Иван Иванович! — деп ачу-корон үшкүрүп, ээзи эрмектенди. — Мен десе сени жаскыда кожо дачага апарып, ондо жажыл өлөңдү жерге жүргүзейин деп санангам. Менин эрке казым, жакшынак нөкөрүм, сен эмди жок! Мен эмди сен жокко канайын иштенерим?

Эжекке база ондый ок учурал болордон маат жок деп ого билдирди, ол база мынайып ок недег де улам көзин жумуп, табаштарын суй салып, оозын ачып алып жадар, ончозы десе оны көрүп коркып турар деп саванды. Фёдор Тимофеичтин сагыжы база ондый ок болды ошкош. Мынан озо карыган кiske качан да мындый кунукчыл болбогон.

Тан жарып келеткен, Эжекти коркудуп турган кандый да туура неме эмди мында жок. Тан текши жарый берерде дворник келеле, касты табаштарынан тулуп алып, кайдаар да апарды. Саат болбой туруп карыган эмеген келеле, кастын тепшизин апарды.

Эжек айылчылар отуратан кыпка барала, шкафтын кийин жанын карап көрди: куштын табажын айылдын ээзи жибеген эмитир, салган ла жеринде тозын-тобракка уймалып калган жатты. Же Эжекке кунукчыл болды, табашты жиир күүни келбей, ыйлаар күүни келди. Ол

куштын табажын жытабай да барала, диванның алдына кирип алып, ондо араай, чичкечек үниле кыңзын жатты:

— Ску-ску-ску...

Бүтпеген дебют¹

Бир катап эгирде стенелерин кирлү чаазындарла жаншырып салган турага, эки колын уужанып, ээзи кирип келеле, айтты:

— Же-с...

Ол база нени де айдарга сананды, же неме айтпай чыга берди. Үредү тушта оның чырайына үренип калган Эжек оның чырайынан ол нени де сананып, ачынып, неге де чугулданып калганын билип ийди. Жаан саат болбой ойто келеле, айтты:

— Бүгүн мен Эжели ле Фёдор Тимофеичти кожо апарарым. Сен, Эжек, бүгүн жада калган Иван Иванычтын ордына барып иштенерин. Бүгүн та не болуп барбагай! Бир де неме белең эмес, белетенип алган жок, репетиция ас болды. Неме бүдүрүп болбой, жаман атка түжер болдыбые па!

Оноң ол катап чыга берди, бир минуттын бажында тонын ла цилиндр бөрүгүн кийип алган келди. Кискениң жанына базып келеле, оны эки колынан тудуп, койынына сугуп алды. Фёдор Тимофеич оны керекке бодобой турган чылап, керек десе көзүн де ачып көрбөди. Фёдор Тимофеичке ол, кайда да болзо, ого түңей ле болгон ошкоч: ээзиниң жылу койынына да киргени, төжөктө дө уйуктап жадары бир де башказы жок.

— Же, Эжек, баралык! — деп, ээзи айтты.

Каштанка бир де неме аайлабай, ээзине жалганчып, оны ээчиң басты. Бир минуттын бажында чанакта ээзиниң будынын жанында отуруп, ээзиниң соокко калтырап, нени де шыбыранып, эрмектенип баратканын угуп баратты.

— Уйатка каларыс! Неме эдип болбос болорыс!

Чанак келип, сан башка кеберлү, көңкөрип койгон жаан казан ошкоч тураның эжигинде токтоды. Ол тураның эжигин он кире фонарь жарыдып турды. Кан-

¹ Дебют — артисттин сценага баштапкы ла катап чыкканы.

ча-канча эжиктин жанында ары-бери сунуп турган улусты күзүнгинин табыжынды табышту эжиктер, оос чылап, ачылып, ол улусты јудуп турган кеберлү көрүнип турды. Улус сүрекей көп болгон, эжикте чанакту аттар улам сайын келип, токтой тўжўп, ойт барып турган. Је бир де ийт көрүнбеген.

Ээзи Эјекти колына алала, Фёдор Тимофеичке кожуп, койынына сугуп алды. Мында карангуй ла тынарга коомой болды, је јылу карангуй койында кезек ле ойгө эки неме јарый берди—ол койынга келип кирген соок табашту айылдажынын ийде салганына чочый берген кискенин эки көзи эптир. Эјек кискенин кулагынан јалап ийеле, бойы јакшы отурып аларга јазанып, соок табаштарыла кискени былча басты, онон ајарыбай бажын тоннон чыгарып келеле, бойына чугулданып ыркыранып, бажын ол ок тарыйын ойт койынга тартып алды. Бажын тоннын өмүринен чыгарып келерде ого коомой отту, јаан туранын ичи ле ондо ума јок кайкамчылу немелер көрүнген аайлу болды, эки јандай чөйилип барган решётка чеденин ары јанынан көркүштү немелердин баштары көрүнип турды: аттардын бажы, мүүстү де немелер, узун кулакту да неме бар, онын кийининде сүрекей кайкамчылу јаан неме көрүнди, онын бажында тумчугынын ордына узун куйрук бүткен эптир, оозынан эки куу сөөк чыгып калган.

Киске Эјектин эки колына кыстадып, тунгак үниле маарап ийди, је бу өйдө тоннын эки өмүри ачылып, ээзи „гоп“ деп кыйгырды. Эјек ле Фёдор Тимофеич јерге калып тўшти. Олор боро досколордон эткен стенилү, кичинек турага киргилеген эптир; мында күскүден, бир кичинек столдон ло отургуштан база толыкта илип салган узун бөстөрдөн башка неме јок. Эјекке уужадып салган тонын Фёдор Тимофеич јалап алала, барып отургуштын алдына јадып алды. Ээзи дезе неге де јүрексип, эки колын уужанып турала, тонын чечти. Айылында уйуктаарга јадарга турган чылап, ол бастыра тыш кийимин чечип, онон отургушка отурып алала, күскү јаар көрүп, кандый да сан башка обызындар этти. Эп ле баштап ол эки башка тарап салган, эки јанында үрпейип калган чачту парик бажына кийип алды, онын кийининде јүзин кандый да ак немеле сүртүп, ак будуктын үстиле

кара кабактар сүртүп алды, качарларын кызартып алды. Куулгастанганы онызыла божободы. Жүзин будукла уймап салган кийининде ол кандый да сан башка кийим кийди. Ондый кийимли Эжек алдында тураларда да, оромдордо до көрбөгөн. Көжөгө эдетен жаан чектү бөстөн сүрекей элбек эдип көктөп салган узун штан кийди, штаннын кажы колтыктын алдына жетире; штаннын бир сыранчагын күрөң бөстөн көктөгөн, экинчизин дезе ак-сары бөстөн эткен. Бу узун штанга үзеери ол көп жуурмашту жакалу, чокур бөстөн эткен кыскачак чамча кийди, белинде алтын жылдысту, чокур чулукту, жажыл өңдү башмак өдүк кийип алды.

Бу чокур немелерди көрүп, Эжектин көзи ле санаазы база чокурлана берди. Бу ак чырайлу, башка кийимдү кижиден эезинин жыды жытанып турды, онын үни таныш боллы, же кажы. өйдө Эжек ого бүтпей, аланг кайкап турганы бар болды, ол тужында ол мындый сан башка кийимдү кижиге үрүп, онон ырада качар санаазы бар болды. Бу мындый солун жер, тура ичинин башка жыды, ээзи куулгастанып, башка бүдүштү болуп барганы Каштанканы коркудуп турган айылу болы, байагы сүрекей жаан башту, тумчугынын ордына куйрукту немеге учурай бербезин деп коркып кайкап отурды. Бу керектерге үзеери стенин ары жанында музыканын жаман үни ле база кандый да кыйгы угулып турды. Каштанка Фёдор Тимофеичтин неме керексибей тым отурганын көрүп, жүрегин эмеш токунадып турат. Фёдор Тимофеич дезе отургуштын алдында үргүлөп жатты. Отургуш ары-бери жылып та турганда керекке албай, керек дезе көзүн де ачпай жатты.

Кара пальтолу ла ак желеткалу кандый да кижиге эжиктен карап көрөлө айтты:

— Эмди мисс¹ Арабелла чыгып жат. Онын кийининде слер.

Ээзи каруузына бир де сөс айтпады. Ол столдын алдынан жаан эмес чемодан чыгарып алала, сакып отурды. Жүрексиреп турганы онын жүзинен ле колы-

---

¹ Француз тилде үй кижиге баштанып куучындаганда мисс деп айдар, эр кижиге баштанып куучындаганда мистер деп айдар.

нан билдирди, үзүктөп тынып турганы Эжекке де угулды.

— Мистер Жорж, бери келигер! — деп, эжиктен кем де кыйгырды.

Ээзи туруп чыгала үч катап крестенди, онын кийининде кискени отургуштын алдынан чыгарып алала, чемоданга сугуп ийди.

— Эжек, бери бас! — деп, ол араай айтты.

Эжек бир де неме аайлабай, онын колына жуук басып келди; ол оны бажы орто окшоп ийеле, Фёдор Тимофеичле кожо чемоданга салып ийди. Чемоданнын ичи карануй болды...

Эжек кискени тепсеп, чемоданнын түбин тырмап турды, коркуганына үн чыгарып албады, чемодан дезде, суунун толкуларыла бараткандый ары-бери жайканып турды...

— Же, мен једип келдим! — деп, ээзи тын кыйгырды. — Мен келдим!

Бу кыйгынын кийининде чемодан жайканбай бара-ла, кандый да кату немеге согулганын Эжек сезип ийди. Сүрекей көп улустын тунгак кыйгызы угулды: кем де неме токтоп турган ошкош табыш болды, ол не дезде, байла, тумчугынын ордында куйрукту, јаан башту неме бу мынайып сүрекей каткырып, кыйгырып турган болор, онын каткызынан чемоданнын замкторы калырай берди. Бу јаан кыйгыга каруу берип, ээзи чынырған аайлу каткырды, ол айылында мынайып качан да каткырбаган.

Улустын кыйгызын тундырарга — Га! — деп тын кыйгырып ийди. — Күндүлү улус! Мен темир жолдын вокзалынан јангы ла келдим! Менин јаанам өлүп калган, энчи эдип меге бу чемоданды артызып койгон! Чемоданда кандый да уур неме бар — алтын ошкош... Га-а! мында миллион болзо канайдатан... Бис оны эмди ле ачып көрөрис!..

Чемоданнын замогы тырс эдип ачыла берди. Сүрекей жарык от Эжектин көзин кылбыктырып ийди; ол чемоданнан чыгара калыйла, јаан табышту кыйгыга соктырган неме чилеп, ээзин айландыра мантап, шанкылдада үрүп турды.

— Га! — деп, ээзи кыйгырды. — Таайым Фёдор Тимофеич! Кару Эјегим! Эрке төрөөндөрим!

Кумакка көнгөрө јыгылала, кискени ле Эјекти ку-

чактанып эркелетти. Олорды ээзи кучактанып эркеледип турганча, Эжек бу кайкамчылу јоннын ортозына келгенин кайкап, айландыра ајыктап көрди, бир минутка кыймыктанбай туруп, шүүнип отурды. Онон ээзинин колынан ушта согулып чыгала, сагыш алынып, оморкоп, жагыс јерге ийиктеле берди. Солун албатынын көби ума јок болды, полдонг ала потолокко чыгара улустын чырайларынан башка неме көрүнбеди, бастыра чырайлар, чырайлар, өскө неме јок.

— Эжек, келип отур! — деп, ээзи кыйгырып айтты.

Бу айтканы аайынча нени эдерин билип ийеле, Эжек отургуштын үстине калып чыгып отуруп алды. Ээзи јаар көрди. Онын ээзи алдындагыдый ок соок, је јалакай көрди, чырайы, анчадала оозы ла тижн, кыймык јогынан күлүмзиренип турды. Бойы дезе каткырып, секирип, јардын корчойгып, бу мунг тоолу улустын алдына јүрерге ого сүрекей сүүнчилү болуп турган аайлу көрүнди. Онын сүүнип турганына Эжек бүдүп, улустын көстөри Эжек јаар көрүп турганын сезеле, бойынын түлкүнин тумчугындый тумчугын өрө көдүрип алала, сүүнчилү улуј берди.

— Слер, Эјегим, бого эмеш отурыгар! Бис таайыбысла экү камаринскийди бијелеп көрөли — деп, ээзи айтты.

Бу куулгасту немелерди этсин деп, ого качан келип айдарын Фёдор Тимофеич сакып, тууразында отурган улус јаар күүн күч јок көрүп отурды.

Ол сүрекей кажан бијеледи, неге де кунугып турган, ондо отурган улусты, јарык күйүп турган отты ла бойын база ээзин көрөр күүни јок болгону онын куйругынан ла сагалынан көрүнип турган. Бойынын үлүзин бијелеп божодоло, јаан эстеп, отура берди.

— Је, Эјебис, бис слерле озо бир эмеш кожондоп алалы, онон ары бијелеп көрөли. Јарады ба? — деп, ээзи айтты.

Карманынан сыбыскы чыгарып алала, ойной берди. Эжек сыбыскынын табыжын угар күүни јок болгон учун кирер јерин таппай, отургуштын үстине отуруп алып улуды. Айландыра отурган улустан јаан кыйгы ла колчабыжу угулып келди. Ээзи улус јаар көрүп бажырды, табыш токтој берген сонгында катап ла ойноды. Сыбыскы тын сыгырып турган өйдө өрө бийик

жерде отурган улустын ортозынан кем де тын калактап ийди.

— А-ја. Бу бистинг Каштанка эмес пе! — деп, баланын үни чыкты.

— Чындап та Каштанка эmdir! — деп, калангы кижининг үни чыкты. — Jарт ла Каштанка! Кудай дезенг база, Каштанканын бойы эmdir, Федюшка! Фюйт!

Өрө бийик отурган улустан кем де сыгырып ийди, онон бирүзи бала кижининг, экинчизи jaан эр кижининг тын кыйгырып айткан үни угулды:

— Каштанка! Каштанка!

Эжек чочып чыгала, кыйгы чыккан жер jaар көрди. Онон эки кижининг чырайы көрүнди: бирүзи jaан сагалду, калангы, күлүмзиренип турган кизи отурды, экинчизи тегирик чырайлу, кыскылтым качарлу кизи эmdir. Ол улустын көстөри Каштанкага алдында бу туранын жарыгы тийгендий көрүнди... Ол алдындагызын сагышка алынып, отургуштап жерге түжеле, кумакка тоголонды, онон туруп чыгала, сүүнип, ол эки кизи jaар мантады. Кижининг кулагы тунгадый, сүрекей өткүн кыйгы чыкты:

— Каштанка! Каштанка!

Эжек барьер ажыра калыцы, онон ары кемнинг де жарды ажыра калыды, учында чеден ошкош туйук жерге келди, онын үстине барарга бир jaан стенини ажыра калып барар керек болды, Эжек оны ажыра бир калып чыгала, ажып болбой, ойто тоголонып түшти. Онон ол колдон колго барып, кемнинг де жүзин, колын jалап, учы-учында бийик жерге jeде берди.

Jарым час өткөн согында Каштанка оромнын ичиле, эки кижини ээчип базып баратты, бу эки кижиденг jелимнинг ле будуктын jыды jытанып турды. Лука Александрыч ары-бери таралjып, алдындагы аайынча канавага катап кирбеске, онон ыраак басты.

— В бездне греховней воляются во утробе моей¹... — деп кимирендди. — Je сен, Каштанка, — не де эмес. Сен кижиге көрө не де эмес.

Адазынын картуз бөрүгин кийип алган Федюшка адазыла коштой базып баратты. Каштанка оморды ээчип, оморды кийининен ары көрүп, бу мынайып

¹ Килинчектү, түби jок, ородо жүрүп jадым.

олорды ээчигени удай берди, олардонг айрылып качан да барбаган деп сананып баратты.

Кирлү чаазындарла јашшырган тураны ла борокасты, Федор Тимофеичти, амтанду азыралды, үредүни, циркти, ойынды сананала, бу мынын ончозы уйку аразында көрүнгендий болуп билдирди.

ВАНЬКА

Үч ай мынанг озо Алёхин деп кижиге үредерге берген Ванька Жуков деп тогус жашту уулчак Рождество байрамнын алдындагы түнде жадып уйуктабады. Айылдын ээзи ле онын үренчиктери эртен тура мүргүүлге жүре бергенин сакып алала, ол эээинин шкафынан бир кичинек шилидеги черниланы ла татап калган перолу ручканы алала, уужалып калган чаазынды алдына салып, бичиди. Эң ле баштапкы букваны бичийрденг озо Ванька эжикти ле көзнөктөрдү айлайдыра канча-канча катап коркуганду көрүп, кудайдын колодкаларлу тактачактардын ортозында турган каразымак сүри жаар кылчайып көрөлө, үзүктү, жаан үшкүрди. Чаазынын тактага салала, бойы десе тактанын жанына тизеленип туруп алды.

„Кару таадам, Константин Макарыч! — деп бичиди. — Сеге письмо бичип жадым. Слерди Рождество байрамла уткуп, кудай сеге жакшы жүрүм берзин деп күүнзеп турым. Менде ада да, эне де жок, жуук кижиден жагыс ла сен артып калдын“.

Ванька, свечинин жаркыны көрүнип турган карангуй көзнөк жаар көрөлө, Живарёвтор деп господаларда түнде сторож болуп иштеп турган Константин Макарыч таадазын тургуза ла эске алынды. Ол кичинек, каткак, же сүрекей чыйрак ла кашун, 65 жашту, жаантайын күлүмзиренип жүрер чырайлу, эзирик көстү апшыйак. Түште апшыйак жалчылардын кухнясында уйуктап, эмезе кухаркаларла кокырлажып, түнде кен тонго оронуп алала, усальбаны айландыра базып, токтогыла токулдадып жүретен. Онын кийининен бажын

төмөн тудуп алган карыган Каштанка ла бойынын кара өңи ле узун бүдүми аайынча Вьюн деп адап салган ийттер ээчип жүрөт. Ол Вьюн сүрекей жалганчык ийт. Ол ийт бойынын да айылынын улузы жаар, өскө дө улус жаар сүрекей жымжак, эрке көзиле көрөтөн, же ондый да болзо, ол сүрекей сүмелү, жаман кылыктуу ийт. Билбес аразынан кижинин будынан ала койорго, курсак жаткан жерге кирип аларга, улустын такаазын уурдап аларга оной сүмелү ийт жок. Буттарын канча-канча катап сый соктырып та турза, оны эки катап бууган да болзо, недеде сайын талганча сабадып та турза, ол жаантайын тирилип келетен ийт болгон.

Эмди таадак каалганын жанында туруп, деревнедеги церквенин жаркынду көзүктөри жаар сыкындап көрүп, кийис өдүгиле тең, айылдын ичинде жалчы болуп жүргөн улусла кыркылашып турган болбой кайтсын. Онын курына токтогон буулап салган. Ол колдорун чабыштырып, сооктон кызынын турган болор.

— Тазымай тартып көрзөбис кайдар? — деп эмегендерге бойынын калтазып берип айдат.

Эмегендер тазымайды жытап, чүчкүргилейт. Таадак оны көрүп, сүйүнчилү каткырып, кыйгырат:

— Кодоро тарт, жаба тоңуп калды!

Ийттерге де тазымай жытаткылайт. Каштанка чүчкүрүп, оозы-мурдын булгап, туура ачынын калган база берет. Күйн көргөн айылу Вьюн десе чүчкүрбей, куйругыла булгап турат.

Күн сүреен айас. Кей тым, жарык өңдү, ару. Түн карагуй, же туралардын трубаларынан чыгып турган ыш, ак жабулар, курытып калган агаштар, күрттер — ончозы көрүнүп туру. Тенери десе сүйүнчилү жалтырап турган жылдыстарла себилип калган. Кардын жолу, байрам алдында жүнүп, карла жыжып салгандый, эле көрүнүп турды...

Ванька үшкүрүп ийеле, перозын чернилага сугуп алып, оной ары бичиди:

„Кече десе меге чыбык болгон. Мен олардын кабайдагы балазын жайкап отурала, болгобой уйкай берген учун айылдын ээзи менин чачымнан тудала, житкелеп, тышкары чыгарып алала, чыбыктаган. Бу ла неделенин ичинде айыл ээзи үй кизи меге селёдка арчыткан, мен оны куйругуна ала арчырымда, ол

балыкты алала, онын тумчугыла менин жүзиме түр-түргөн. Устын үренчиктери мени шоодып, аракы эке-лерге ийиш жат, айылдын ээзинин огурчынын уурда-дын жат, ол десе, колго не ле кирзе, оныла согуш ту-рат. Кандый да курсак жок. Эртең тура калаш берет, түште каша, эгирде база ла калаш берет, чай эмезе мүн болзо, ээлерим бойлоры тыгып жат.

Мени сенекте уйуктазын деп айдыжат, качан оло-рдын балазы ыйлаганда, мен торт уйуктабай, кабай жайкап туралым. Кару таадам, кудайдын учун меге киле, мени мынан айылыга, деревнеге апар, менин жадар аргам сырангай жок. Слердин будыгарга бажы-рып жадым, слерди адап, кудайга бажыраарым, мени апарыгар, оноң өскө өлөрим...“

Ванька оозын тыртыйтып, бойынын кара жүдуру-гыла көзүн арчыйла, ыйлап ийди.

„Мен сеге танкы уужап берип турарым — деп оноң ары бичиди, — кудайга бажыраарым, кер-мар не-не болзо мени, Сидордын эчкизин чилеп, сой. Меге иш табылбас деп сананба, мен приказчикке сапог ар-чырга, кудай учун деп, суранып аларым, эмезе Федьканын ордына пастухтын болушчызы болорым. Кару таадам, сырангай жадар аргам жоголды, жангыс ла өлүмнүн бойы. Деревне жаар жойу качайын дезем, са-пог жок, сооктон коркып жадым. Жаанап келзем, онын учун сени азыраарым, кемге де базынчыктатпазым, өлүп калзан, өлгөн энем Пелагея учун бажырып тур-ган чылап, сүненг амыр жүрзин деп, кудайга бажы-раарым.

Москва десе — жаан город. Туралар ончозы госпо-далардын туралары, аттар да көп, кой десе жок, ийттер де тудаган эмес. Мында балдар жылдысту жүрбей жат, клироско сарнаарга бир де кижини божотпой жат, мен бир лавкада көзүңкөтө буулу кармактар садып жатка-нын көрдим, кандый да балыкка жараар, беги сүреен, бир пуд кире сом балыкты да чыгара тартып алгадый бир кармак бар. Кезик лавкаларда бариндердеги мыл-тык ошкош мылтыктар көрдим, бирүзи, байла, жүс салковойго турар болбой... Эттин лавкаларында десе күртүктөр, сымдалар ла койондор бар, оморды кан-дый жерде адып турганын садучылар айтпай жадылар.

Кару таадам, качан господадардын сыйлу ёлказы болгожын, меге алтындаган кузук алып, көк кайыр-

чагашка салып кой. Бу Ванькага деп айдың, барышня Ольга Игнатьевнадан сура“.

Ванька ижилдеп, үшкүрүп ийеле, база ла көзүнөк жаар көрүп отурды. Таадазы господаларга ёлка кезерге барганда, бойыла кожо Ваняны алып туратанын ол эске алынды. Кандый сүўнчилү ой болгон! Таадак та кыркылдайтан, соок то кыркылдап туратан, олорды көрө, Ваня да кыркылдап туратан. Ёлканы кезер алдында, таадак бир канза тагкы тартып, тазымайын узак жытап, соокко тонуп калган Ванюшканы электеп туратан... Кыруга бастырып салган жаш чибилер кажызы ла өлөтөнүн сакып, кыймык жогынан туратандар. Ак жердег чыгып келип, күрттин үстинче койгон, ок чылап, сүрекей түргөн мантап чыгат... Таадак энчикпей кыйгырып ийетен: „Тут, тут... тут! Көрсөң, чолтук кулугурды!

Таадак кезип алган чибини господалардын туразы жаар апаратан, ондо оны жарандырып жазайтандар...

„Келигер, кару таадам, — деп, Ванька оноң ары бичиди, — мен сени кудайдын учун сурап турым, мени мынанг апарып ал, сен меге, ырызы жок өскүске, килезен, оноң өскө ончозы ла мени согуп жат, курсак та жиир күүним сүреен келет, кунукчылы кандый, айдары да жок, — жаантайын ыйлап жадым. Кечеги күн айылдын ээзи бажыма колодкала согордо, жыгыла бергем, жок арайдан ондонлым. Менин жүрүмим өлүмтик, кандый да ийттен ары.. База Алёнага, кылыр Егоркага ла кучерге эзен айттырып жадым, менин чуранамды бир де кижиге бербе. Слердин балагардын базазы Иван Жуков артып жадым. Кару таадам, кел“.

Бичип салган листти Ванька төрт катап бүктөйлө, оны кече бир акчага садып алган конвертке салып ийди... Эмеш сананала, перозын чернилага сугуп, алрезин бичили: „Деревнеге, таадама“.

Оноң тырманып отурала, „Константин Макарычка“ деп кожуп бичиди.

Бичиир тушта бир де кижичаптык этпегенине сүүнип, бөрүгүн кийип, тонын кийбей, чамчачан ла тышкары чыгара жүгүрди... Письмовы почтанын кайырчагына салатан деп, кайырчактан десе, үнгүр күзүңилү үч ат коптогон эзирик ямщиктер письмолорды бастыра жерге таркадып жат деп, бу жуукта сурап угарла, лавкалардагы эт садып турган садучылар ого

айткан. Ванька баштапкы почтовый кайырчакка жүгүрүп барала, неден де баалу письмозын салып ийди...

Бичиген письмозы таадазына једер деп сананган ижемчиле амырзынып, Ванька бир частын бажында терең уйуктап калды.

Ол түш јеринде печке көрди. Таадазы будын салактадып, печкенин кырына отуруп алала, кухаркаларга письмо кычырып турат. Вьюн куйругыла булгап, печкенин јанында базап јүрөт...

УЙКУ КЕЛЕТ

Түн. Туш улуска жалданып бала алып жүрген, он үч жашка бараткан Варька деп кызычак кабайга жатырып салган баланы жайкап, жүк ле угулар үниле кожондойт:

Баю, баю, баай-бай,
кожондозом уйуктагай...

Кудайдын сүринин алдында жазыл лампадка күйүп жат; туранын ичин кечире бир толыгынан экинчи толыгына жетире армакчы тартып салган, ого десе баланын чууларын ла жаан кара шалмар арта илип койгон. Лампадкадан потолокко жаан жазкыл тегерик жаркын түжет, баланын чууларынан ла шалмардан десе печкеге, кабайга ла Варькага узун көлөткөлөр түжет... Лампадка өчөмиктелип типилдей бергенде, тегерик жаркын ла көлөткөлөр салкын соккондый кыймыктагып турат. Кей тынчу. Мүннин ле өдүк көктөөр терелердин жыды жытанат.

Бала ыйлап жат. Онын тамагы тунганы удап калган, узак ыйлаганына чинези чыгып та калган болзо, ыйлаганча ла, ол качан токтойтоны жарты жок. Варьканын десе уйкузы келет. Онын көстөри жашшыныжат, бажы төмөн түжет, мойыны сыстайт. Ол көстөринин жыкпыктарыла да, эриндериле де кыймыктар аргазы жок, бойына десе онын жүзи кургайла, агаш чылап, кадып калган деп, бажы десе сүрекей кичинек, булавканын бажынды ла болуп калган деп билдирет.

— Баю, баю, баай-бай, кожондозом уйуктагай. Каша кайнадып берерим... — деп, ол кимиренип кожондойт.

Печкенин ичинде сверчөк¹ чыркырайт. Коштой кыптан эжик өткүрө айылдын ээзи ле устын болушчызы, Афанасий, козырыктаганы угулат... Кабай кунукчыл чыкырайт, Варька бойы кимиренип кожондойт, — бу бастыра табыштар биригип, түнде уйуктаарга жатсаң баайлап турган музыкадый угарга сүрекей жилбүлү болуп угулат. Эмди десе бу кунукчыл музыка чаптык эдип, жүк ле үргүледип турат, уйуктаарга десе чек жарабас; Варька, керде-марда уйуктай берзе, оны айылдын ээзи өлтүрүп салар.

Лампадканын оды типилдейт. Жажыл жаркынду тегерик ле көлөткөлөр кыймыктажып, Варьканын сыкыйтып алган, кыймыгы жок көстөрине чаптык эдип турат, онон улам онын уйкузырап самаатый берген санаазына боромтык түш түжелип тургандый көрүнөт. Ол тегериде бирүзи база бирүзинин кийининен сүрүжип, бала чылап, ыйлажып турган кара булуттарды көрөт. Онон салкын соголо, булуттар жоголо берди, Варька суйук балкашту жалбак шоссе жол көрөт; шоссе жолло унаалар өткилейт, белдеринде жүктү улус баскычайт, кандый да көлөткөлөр ары-бери элбегдежип турат; жолдын эки жанында сырдын соокту туманды өткүрө койу агаш көрүнөт. Кенетийин жүктү улус ла көлөткөлөр суйук балкашту жолго жыгылыжа берет. „Мынызы не керектү?“ — деп, Варька сурайт. „Уйуктаар, уйуктаар!“ — деп, ого каруузын бергилейт. Онон озор жадып жакшынак уйуктай берет, телеграфтын эмиктеринде десе каргаалар ла сангыскандар отургылап алала, бала чылап, ыйлапкылап, ол улусты уйгузарга кичеенет.

— Баю, баю, баай-бай, кожондозом уйуктагай... — деп, Варька кимиренип кожондоп, бойын качан ок карапуй, тынчу жытту кыпта отуры деп жарт көрөт.

Полдо онын кажы жерде өлүп калган адазы Ефим Степанов анданып жадыры. Ол оны көрбөй жат, же ол оорузына чыдажып болбой полдо канайда ары-бери анданып, онтоп жатканын угат. Бойынын айдыжыла болзо, онын „грыжа оорузы чамчылып жат“. Оорузы

¹ Сверчөк — аспанга жүзүндөш когыс.

сүрекей тын болгонунаг ол бир де сөс айдып болбой, жүк ле кейди көксине кийдири тартынып, тиштериле, барабаннын табыжы чылап, — Бу-бу-бу-бу... — деп тарсылдадып жадат.

Пелагея энези десе, Ефим өлүп барат деп айтарга, айылдаш жаткан байдын журты жаар жүгүрөт. Ол баргалы удай берген, же онын ойто келер өйи де жууктап келген. Варька печкенин үстинде уйуктабай, адазынын „бу-бу-бу“ деп табыштанганын тындап жадат. Туранын жанына к-нетийин кем де жортып келди деп угулды. Онызы айылдаш жаткан байлар ологго городтон айылдап келген жипт докторды ийе берген эмтир. Доктор айылга кирип келет; карагуйда ол көрүнбесе де канайда жөдүлдеп турганы ла эжикти калыратканы жарт угулат.

— От жарыдыгар — деди.

— Бу-бу-бу... — деп, Ефим каруузын берди.

Пелагея печке жаар тап эдип барала, серенкелү табагын белрейт. Доктор кармандарын жоктоп, бойынын серенкезин күүдүрөт.

— Эмди ле, өрөкөн, эмди ле — деп айдып, Пелагея турадан чыга коноло, ойто кыскара күйүп калган свечилү кирип келди.

Ефимнин качарлары кызарып калган, көстөри суркурап турат, көрүжи десе кандый да сүрекей курч, Ефим тураны да, докторды да өткүрө көрүп тургандый.

— Бу не? Сен нени сананып алдын? — деп, Ефим жаар энеийи, доктор айдат. — Э-э! Бу оору табылганы удап калды ба?

— Не дедигер? Өлөр өй жеткен, ваше благородие... Тирү артарым жок...

— Болды, жүзүн-базын эрмек айтпа... эмдеп саларыс!

— Онызы бойыгардын табыгар, ваше благородие, жаан быйан болзын, же мен ондоп жадым... Өлүм жедиң келген, база не де эмес.

Доктор Ефимле он беш минут кире берижет, онын сонгында өрө турала айтты:

— Мен нени де эдип болбос турым... Сеге больницага барар керек, ондо сеге операция эдер. Тургузала атанып бар... Кыяалта жок барар керек! Эмеш орой,

больницада улус уйуктажып калган, же кем жок, мен сеге бичик бичип берерим. Уктын ба?

— О, өрөкөн, ол неле баратан? — деп, Пелагея айдат. — Бисте ат жок.

— Кем жок, мен господиндерден сураарым, олор атты берер.

Доктор жүре берди, свечи өчүп калды, онон база ла „бу-бу-бу“ дегени угулды... Жарым час өткөн кийининде турага база ла кем де жортып келди. Больницага апарып саларга, господиндер абралу ат ийген эмтир. Ефим шыйдынып алала, жүре берди...

Же жакшынак, айас таң жарый берди. Пелагея үйде жок: ол Ефимнин аай-төбйин сурап угарга больницага барган. Кайда да бала ыйлап жат, Варькага дезе кем де онын үниле кожондон туры деп угулат:

— Баю, баю, баай-бай, кожондозом уйуктагай...

Пелагея жанып келди; ол шымыранып крестенет.

— Түнде онын оорузын сыймап бергендер, таңары жуукта тыны кудайга берип салган... Тыны тегериге чыксын, ол жерде амыр жатсын... Эмделерге оройтып калган, эртелеп эмдедер керек болгон дежет...

Варька агаш ортозына барып, ондо ыйлайт, же кенетийин кем де онын житкезине сүрекей тын согуп ийерде, ол маңдайыла кайыпта тийди. Ол көстөрүн ачып көрзө, онын алдында айылдын ээзи туры.

— Сен канайып отурунг, кодырлу күчүк? — деп айдат. — Бала ыйлап жат, сен дезе уйуктап отурунг ба?

Варьканын кулагынан искейт, ол дезе бажын силкип, кабайды жайкап, кимиренип, бойынын кожонгын кожондойт. Жажыл тегерик база шалмарлардан ла баланын чууларынан түшкен көлөткөлөр жайканыжып, ого имдеп, онын мезин ойто ло алып ийет. Ол база ла суйук балкашту шоссе жолды көрөт. Жүктүктү улус ла көлөткөлөр ого жаткылап алган уйуктап жадыры. Олорды көрүп отурала, Варьканын уйуктаар күүни келди, ол сүрекей күүнзеп жала берер эди, же Пелагея энези коштой базып, оны мендедип баралдыры. Олор экилези жалданып иштеерге городко жедерге мендегилейт.

— Кудайдын учун кандый бир курсак беригер! — деп, энези туштаган улустаң сурайт. — Быйанзак господиндер, быйаныгарды жетиригер!

— Баланы бери бер! — деп, ого кемнинг де таныш ўни угулды. — Баланы бери бер! — деп, ол ок ун база такыч угулды. — Уйуктап жадын ба, шилемир?

Варька тура жүгүрди, аыктанып турала, не боло бергенин ондоп ийди: шоссе жол до, Пелагея да, туштажып турган улус та жок, туранын ортозында жүк ле жагыс айыл ээзи ўй кижн туры, ол балазын азырап саларга келген эмтир. Телбейе семирип калган, таларкак ўй кижн баланы азырап, соододып отурганча, Варька онын жаына туруп, качан божоорын сакыйт. Кўзнўктўрдин ары жаында кей канайда кўгўрип баратканы кўрўнет, кўлўткўлўр лў потолоктогы жаыл темдек кугарып баратты. Тан удабас ала берер.

— Баланы ал! — деп, чамчазынын тўжиндеги топчыларын топчыланып, айылдын ээзи айтты. — Ыйлап жат. Улустын кўзи жеткен болгодый.

Варька баланы алып, кабайга жатырат, онон база ла жайкайт. Жаыл темдек ле кўлўткўлўр бир эмештен жылыып барадыры, эмди онын бажына кирип, сагыжын бозомтыдар неме жок. Уйку десе азыйгы ла аайынча базат, сўрекей базып турат! Варька бажын кабайдын кырына салып алала, уйкузын тарадарга болуп, кабайды бастыра кўксиле жайкап турат, же ондый да болзо, кўстўринин жыкпыктары жапшыныжып, бажы уур билдирет.

— Варька, печкеге от сал! — эжик ўткўре айыл ээзинин ўни угулды.

Ўрў туруп, иштенетен ўй жеткен эмтир. Варька кабайды артызып салала, одын экелерге сарай жаар жүгўрди. Ол сўўнип турат. Жўгўрип, базып жўрзе, отурган тушта чылап, уйку тын келбей жат. Ол одынды экелип, печкеге от салат, база кадып калгандый жўзи канайда темигип турганын ла санаазы канайда жарып турганын ол эмди ле сезип туры.

— Варька, самоварга чай ас! — деп, айыл ээзи ўй кижн кыйгырды.

Варька такпай жарды, же такпайларына отты камызып, самовардын ўзўгине сугуп ла ийерде, база ла кыйгы угулды:

— Варька, айыл ээзинин калошторын арчып сал!

Ол полго отурып алала, калошторды арчып, жаан, терен калоштын ичине башты сугуп алала, онын ичине эмеш ўргўлеп алза кандый жакшы болор эди

деп сананын отуры... Калош кенетейин өзүп, жаанап, туранын ичине толо берет, Варька щётканы ычкынып ийди, же ол ок тарый бажын серпип, көстөрүн тазырайта көрөлө, онын көстөрүндө кандый да немелер өспөзүн, кыймыктанбазын деп күүжүрөндү.

— Варька, тышкары тепкиштерди јунуп сал, өдүк көктөдөргө келген улустаң да уйатту!

Варька тепкиш јунат, туранын ичин јуунат, онын кийининде экинчи печкеге от салат, лавкага барып келет. Иш көп, бош бир де минут јок.

Је, курсак белетеер столдын јанына јангыс јерге туруп алала, картошканын терезин арчыыр иштең кўч бир де неме јок. Баш стол јаар энгейип турат, картошко көскө чокурланып көрүнөт, бычак колдон тўжўп турат, јанында десе телбек, чугулчы кылык-јанду айыл ээзи ўй кизи, јендерин тўрўп алып, арыбери базып, сўрекей тың куучындаганына кулактарын шыңырап турар. Айылдын ээлери курсак ичкенде айбыга јўрерге, кийим јунарга, көктөнбөргө база сўрекей кўч. Бир де неме јаар көрбөй, полго јада тўжеле уйуктай бергенди минуттар база болуп турат.

Кўн өдўп барат. Көзнөктөрдөң тийип турган јарык карангуйлап баратканын көрўп, Варька бойынын кадып бараткан чыткыттарын эки колло сыга базып, неге болуп онойып турганын бойы да билбей күлўм-зиренип турат. Эңир кирерде онын јапшыныжып турган көстөрүн эркелеп, ого терен уйку берер болуп тургандый. Эңирде айылдын ээзине айылчылар келет.

— Варька, самоварга чай ас! — деп, айылдын ээзи ўй кизи кыйгырат.

Олордын самовары кичинек, онын учун айылчылар чайлап тойгончо, оны төрт-беш катап изидерге келижет. Чайлап божогон соңында Варька бир частын туркунына јангыс јерге туруп, айылчылар јаар көрўп, айбыга ийерин сакыйт.

— Варька, јўгўрип барала, ўч болуштоп сыра сadyп экел!

Ол турган јеринен тап эдиң, уйкузын серидерге болуп, сўрекей тўрген јўгўрерге кўжўрөнет.

— Варька, аракыга барып кел! Варька, болуштоптын оозын ачатаң штопор кайда? Варька, балык арчып экел!

Je айылчылар жүк ле арайдан жүре бердилер; отторды өчүрүп, айылдын ээлери уйуктаарга жада бердилер.

— Варька, баланы жайка! — деп, калганчы жакымта жагыланды.

Печкеде сверчок чыркырайт, потолоктогы жажыл тегерик жаркын база шалмардан ла баланын чууларынан түшкөн көлөткөлөр Варьканын көстөринде база ла элбендежип, өчөмүктелгенине онын сагыжы база ла карагуйлайт.

— Баю, баю, баай-бай, кожондозом уйуктагай... — деп, ол кимиренип кожондойт.

Бала десе ыйлай-ыйлай күчи де чыгып барадыры. Варька база ла балкашту шоссе жолды, жүктенчиктү улусты, Пелагеяны ла Ефим адазын көрөт. Ол ончозын ондоп, ончолорун танып жат, же уйку аразында ол оны колы-буттарынан күлүй тартып, оны ныка базып, ого онду жүрүм бербей чаптык эдин турган ийде-күчти чек ондоп болбой турат. Ол эбиреде аяктанат, же ол ийде-күчтен жайымданарга оны бедрейт, же таап болбой жат. Сырагай ла кыйналган учында ол бойынын бастыра күчин салып, өрө өчөмүктелип турган жажыл темдек жаар көрүп, ыйды тындап турала, ого амыр жүрерге чаптык эдин турган өштүни таап алды.

Ол өштү — бала.

Ол күлүмзиренип каткырды. Ого кайкамчылу: бу кире кичинек айалганы ол мынан озо канайып ондоп болбогон? Жажыл тегерик, көлөткөлөр лө шыркылдууш сверчок база каткырыжып, кайкагылап тургандый болды.

Жастыра шүүлте сагыш алынала, Варька отургуштан өрө туруп, жаан күлүмзиренип, көстөрүн жумбай, туранын ичиле ары-бери базып турды. Оны колы-будынан күлүп турган баладан ол тургуза ла жайымдалар деген шүүлтеден ого жакшы да, кычыкайлу да болды... Баланы өлтүрүп салар, онын кийининде десе уйуктаар, уйуктаар, уйуктаар...

Күлүмзиренип, жажыл тегерикти көстөриле имден, сабарыла кезедин ийеле, Варька кабай жаар өңбөдөн

келип, баланын үсти жаар эңейди. Баланы тумчалап
салала, ол полго түрген јада түжеле, ого әмди уйук-
таар арга бар деп сүүнгенине күлүмзиренет, оной
бир минуттын бажында, өлгөн кижги чилеп, тын
уйуктап јатты...

УНТЕР ПРИШИБЕЕВ

— Унтер-офицер¹ Пришибеев! Слер үч сентябрьда урядник Жигинди, волостной старшина Аляповты, сотский² Ефимовты, понятойлор³ Иванов ло Гавриловты, база ондо болгон алты крестьянинди жаман айдып, уйатка салдыгар. Баштапкы үч кижини, олор служебный керектерин бүдүрип жадарда, жаман айттыгар. Буругарды алынып туругар ба?

Чырчыйып калган, кодыр-тедир жүстү унтер Пришибеев колдорун суй тудуп, тунгак, жоон үниле, командовать эдил турган чылап, кажы ла сөсти чокумдап айдат:

— Ваше высокородие, господин мировой жаргычы! Законнын бастыра статьялары аайынча, кандый ла керекти эки жанынан көрөтөн учурлу эди. Мен бурулу эмес, өскө улус энчолоры бурулу. Бу керек, көк теңери оны көрзин, өлгөн кижинин сөөги учун боло бербей кайтты. Үч числодо Анфиса деп эмегенимле кожо араай, тал-табыжы жогынан келедеме көрзөм: суунун жаралында жүзүн-базын албаты жуулып калтыр. Албаты кандый-ондый жанду мында жуулган? деп сурадым. Ненин учун? Албатыны үйрлежип жүрзин деп, кандый законнон көрдигер? Тарап-тарказын! деп кыйгырдым. Улусты ийде салып, житкелеп, айылдары сайын сүрзин деп, сотскийге жакару бергем...

¹ У н т е р - о ф и ц е р — каан тужында Россияда эн кичинек жамыду командир.

² С о т с к и й — журт јердин полициязынын эн јабыс жамызы.

³ П о н я т о й — тинтү болгондо керечи болуп туружатан кижн.

— Акыраар, слер урядник те эмес, староста да эмес—улусты сүретени слердин керегееер бе?

— Онын кереги жок! Онын кереги эмес!—деп, туранын бастыра толыктарынан кыйгы угулды.—Пришибеев тыныбысты торт кыйды! Оныла он беш жылга кыйналды! Ол службадан жанганынан бери деревнеде жадар арга жок боло берди. Кыйынды ончобыска берген!

— Чын ла ондый, вашескорodie! — деп, керечи-староста айдат. —Ончобыс ого комудалду.Оныла кожо жадар аргабыс жок! Кудайдын сүрин де тудунып ала-ла жүрзебис, тойлоп то турзабыс, эмезе кандый-кандый керектер де эдип турзабыс, онын кыйгызы, табыжы ал-жүрегисти торт ло жиди. Балдардын кулагын чөйөт, кайын кижичилеп, не-не боло бербезин деп, үй улустын кийининен көрүп жүрет. Кожон кожон-добозын, от күйдүрбезин деп, айылдар сайын жүрүп жакарат. Кожон кожондойтоны закондо жок деп айдат.

— Акыраар, слер айла айдарыгар—деп, мировой айтты,—эмди Пришибеев куучындазын. Онон арн айдыгар, Пришибеев!

— Угуп турым-с!—деп, унтер тунгак үниле айтты. —Слер, ваше высокорodie, улус сүрери менин керегим эмес деп айттыгар... Же онызы жакшы-с...А ээжи жок болзо? Албатыны канайып бош салатан? Албатыга жайым берзин деп, кандый закондо бичилген? Мындый керектерди мен өткүрип болбозым-с. Олорды меп сүрбезем, каруузына тургуспазам, мыны ончозын кем эдетен? Ваше высокорodie, кандый ээжи болотонун бастыра журтта менен өскө билер кижичок. Тегин улусла канайда куучындажарын мен билерим. Мен ончозын билерим деп айдарга келижер. Мен крестьянин эмес, мен унтер-офицер, отставной каптенармус¹, Варшавада, штабта-с служить эткем, онын кийининде, бойыгар билеригер, пожарныйда-с служить эттим, онон оорыйла, эр улустын классический прогимназиясында швейцар² болуп иштедим-с... Ончо ээжилерди биле-

¹ Каптенармус—кааннын черүзинде кладовойдын заведующийи.

² Швейцар —жаан турада эжикте туратан кижичок.

рим-с. Крестьянин—тегин кижги, ол нени де билбес, онын учун ол мени угар учурлу,—мени укса, ого ло-
жакшы болор. Темдектеп алза, бу да керекти көрөлик-
тер... Улусты сүрүп турзам, жаратта сууга түжүп
өлгөн кижинин сөөги жадыры. Ол не керек мында жа-
дыш жат? дедим. Онызы эжиге келижер бе? Уряд-
никтин көзи кайда? Урядник, сен жаандарга ненин
учун айтпай жадын? дедим. Бу кижги сууга бойы тү-
жүп өлгөн бө, айса, бу керектен Сибирь жытаып тур-
ган болбозын. Эмезе уголовный керек болгон болбо-
зын... Урядник Жигин дезе, менин айтканымды бир
де керекке албай, жагыс ла танкы тартып жат. „Бу
кайдан келген укааркак? Нени эдетенин ол жогына
бис билбес эмезибис“ деп айдат. Бу керекти аяруга
албай турган да сен тенек эмтиринг дедим, „Мен ке-
че становой приставка айткам“—деп айдат. Ненин
учун становой приставка? Законнын кандый статьязы
айынча ого айткан? Мындый коркушту керектерди
становой көрүп болор бо? Мында тегин неме эмес,
уголовный, гражданский керектер... Господин следо-
вательге, жаргычыга түргөн жетирер керек дедим. Эм-
ди ле акт тургузала, мировой жаргычыга жетирер ке-
рек. Урядник дезе угала, меге каткырган. Крестьян-
дар база каткырышкан. Ваше высокородие, ончозы
каткырышкандар. Ондый болгон деп, чертенерим де.
Бу неме каткырган, туку онызы каткырган, Жигин
бойы база каткырган. Тиштеригерди незин ырсайтып ту-
рыгар? дедим. „Мындый керектерди мировой жаргычы
жаргылап болбос“—деп, урядник айдат. Бу сөстөрдөн
мен күйе бергендий болдым. Урядник, сен бу сөстөр-
ди айткан бедин?—деп, унтер Жигиннен сурады.

— Айткам.

— Албатынын алдына „Мировой жаргычы бу ке-
ректи жаргылап болбос“ деп айтканымды ончозы ук-
кан. Ончозы уккан, сенин бу... Ваше высокородие,
ол сөстөрдү укканыма эдим торт изий берди, бойым
да алаатый бердим. Нени айттын катап айт! дедим.
Ол дезе база ла онойдо айтты. Мен ого чурап барала,
господин мировой жаргычы керегинде сен ненин
учун мынайда айдып турун? дедим. Сен, полицей-
ский урядник, жапта удуга барып жадын ба? А? Сен
бу кылыгын керегинде губернский жандармский уп-

равлениеде болорын деп билип турын ба, жок по? Сени бу политический сөстөрүн учун господин мировой жаргычы айдап апаратан жерди билерин бе? дедим. „Мировой бойынын жеринен өскө жерде не де эмес. Ол жүк ле кичинек керектерди жаргылап жат“—деп, старшина айтты. Онойдо айтканын ончозы уккан... Сенин жанды жамандаар учурын кайда? дедим. Менле көп кейлешпе, онойдо өскө керек коомой болор, карындаш, деп айткам. Варшавада, эмезе эр улустын прогимназиясында болорымда, келишпес сөстөрдү уксам ла, жандармды „бери келзеп, күлүк“ деп, көзнөктөн кычырып алатам. Онойдо ончозун айдып беретем. Деревнеде мында кемге айдарын? Кыйгазым тутты. Эмдиги албаты кылык-жанын билбес, жаман-жакшыны билбес деп, ачынган бойынча талайып келеле... Же тын сокпогом ло, араай түртүп ийгем, ваше высокородие, мындый сөстөрлө слерди жамандабазын деп урядник старшинанын адаанын аларда, мен урядникти де эмеш кагып ийгем... Онойдо барганы ла ол. Ваше высокородие, өкпөрийле, токтодынып болбогом, же оморды сокпогончо болбос ине. Тенек кижини сокпозон, сего ле килинчек болор. Анчадала ондый керектер учун... ээжилер жок учун...

— Акырыгар! Ээжилерди көрөтөн улус бар. Урядник, сотский, староста көрүп жат ине.

— Урядник ончозун көрүп болбос, чыны айтса ол мен кире билбес те.

— Слердин мында керегээр жогын слер билзегер!

— Ненин учун-с? Ненин учун менин керегим жок? Кайкамчылу-с... Улус жүзүн-жүүр кылык кылынар—менин десе керегим жок! Айдарда, мен оморды мактайын ба? Мен оморго кожон кожондоорго бербей турым деп, омор слерге комудап жадылар. Кожондо не жакшы бар? Иштенер ордына оморго кожон кожондоор керек... Эмди энир сайын отту отуратан жан таптылар. Уйуктаар өйдө омордо кожон, каткы. Мен ончозун бичип алгам-с.

— Нени бичип алганыгар?

— Отту отурган улусты.

Пришибеев, үске уймалып калган чаазынды карманынан кодороло, очказын кийин, кычырды:

—Иван Прохоров, Савва Микифоров, Пётр Петров энгерде от күүдүрүп жадылар. Тул кадыт солдатка

Шустрова Семён Кисловло кожо закон јогынан јадын јат. Игнат Сверчков куулгазынду керекле кылынып јат, әмегени Мавра дезе көрмөстинг бойы — тўниле улустынг уйларын саап јат.

— Болор!—деп, јаргычы айдала, керечилерди шылап баштады.

Унтер Пришибеев очказын мандайына көдүрип алала, кайкап, мировой јаар көрөт. Мировой, онын адаанын албай туры онкош. Пришибеевтин тазырайган көстөри суркурап, тумчугы кып-кызыл боло берди. Ол, мировой ло керечилер јаар көрүп, нени де ондоп болбойт. Мировой ненинг учун өкпөзиреп турганы, толыктардан табыш ла каткы угулып турганы, ого торт ло јарт эмес. Бир айга отураp әдип јаргылатканы да јарт эмес!

— Ненинг учун?!—деп, ол алаңзыган бойынча колын јайды.—Кандый закон аайынча?

Әмди телекей кубулганы, ак-јарыктынг алдына мынайда јадары келишпес боло бергени ого әмди јарт болды. Онын санаазы карануйлай берди.

Је, камерадан чыгып келерде, јуулыжып алала, нени де куучындажып турган улус көрүнерде, Пришибеев колдорын суй тудуп, тунгак, чугулду ўниле, темиккен аайынча, кыйгырып ийди:

— Улустар, тар-рап таркагар! Шаалбагар! Јаныгар!

ХАМЕЛЕОН¹

Жаңы шинельдү, колыла түүнчөктү полицейский надзиратель Очумелов базардын площадила базып баратты. Оны ээчий десе айрып алган тожыланы элгекке толтыра уруп алган, сары чырайлу городской базып баратты. Эбиреде тым болды... Площадьта тынду неме жок... Лавкалардын ла аракы садар туралардын ачык эжиктери, торолоп калган оостор чылап, кудайдын ак-жарыгын кунукчыл көрүп турдылар, олордын жанында керек десе тиленчилер де жок.

— Сен тударга турун ба, шилемир!—деген үнди Очумелов кенете угуп ийди.—Балдар, оны божотпогөр! Бүгүн ийт тутпазын деп жакару чыккан! Тут! А... а!

Ийттин кангылаганы угулды. Очумелов туура көрзө, Пичугин коjoyымнын одын салар таскагынан ийт үч буттап аксандап чыга коноло, кайра көрүп, мантап келетти. Оны ээчий, жилетказынын топчыларын алып салган, ситцадан көктөп, крахмалдап салган чамчалу кижн сүрүжип чыкты. Көксин энейтип алып, ийти сүрүшкөвче жүгүрип барадала, жерге жыгылып, ийттин кийин будынан тутты. Ийттин кангылаганы ла кижинин „Божотпо!“ деген кыйгызы база ла каттап угулды. Уйкузырап калган бүдүштү улус лавкалардан көргилеп турды, жаан удабай одын салар

¹ Х а м е л е о н— жылу жерде жүрөтөн келескен укту тынду, онын терезинин өги жер-телекейдин өгине келиштире кубулып турар. Бу учуралда оок-теек немелер керегинде бойынын күүн-табын кубулып, жылбындап турар кижн.

таскактын жанына, жерден өзүп чыккан чылап, улус жуулып келди.

— Порядок жок болгодый, ваше благородие!.. — деп, городской айтты.

Очумелов сол жаны жаар бурулып, жуулган улус жаар басты. Ол таскактын каалгазынын сыранай ла жанында, жилетказын топчылабаган, бийик сынду кижини колун өрө көдүрүп алып, кандалып калган сабарын улуска көргүзүп турган. Бу кижинин каланы чырайында — „Акыр, шилемир, тынынды үзе согорым!“ — деп бичилгендий бодолды. Же онын жагы сабары да жөнүнүн темдегидий болды. Алтын немелер жазайтан Хрюкин деп уе кижини Очумелов танып ийди. Бу шакпыртта бурулу тынду жуулган улустын ортозында алын колун тарбайтып алып, бастыра бойы калтырап отурган сүүри тумчукту, арказында сары темдектү борзо укту ак күчүгөш болды. Жажы мөлтүрөп турган күчүктин көзүндө эриккени ле тын коркуганы билдирди.

— Бу не мында?—деп, Очумелов, жуулган улустын ортозы жаар кирип, сурады.—Бу не жуулганаар? Сабарын кайткан?.. Кем кыйгырды?

— Ваше благородие, мен кемге де тийбей басып бараткам...—жудуруктанып алган колуна жөткүрүп, Хрюкин эрмегин баштады:—Митрий Митричле экү одын керегинде—бу шилемир жок жерден чыга коноло, менин сабарымнан тиштеди... Слер сананзагар, мен иштеп жүрген кижини... Менин ижим оок иш. Меге төлөгилеп берзин, ненин учун дезе, менин бу сабарым, айса болзо, бир неделеге чыгара кыймыктабас... Мындый шилемирден чыдажып жүрөтени, ваше благородие, закондо до жок... Кажы ла неме тиштеп турар болзо, ак-жарыкта торт жүрбес керек...

— Гм!.. Жакшы...—деп, Очумелов жөткүрүп, кабагын кыймыктадып, туура, кату айтты:—Жакшы... Кемнин ийди? Мен оны тегин таштабазым! Ийттерди жайым божодорын мен слерге көргүзөрем! Тургускан жөпти бүдүрбес господаларга ажару салар өй жеткен! Кулугурды оны, ого штраф салар болзо, сонунда ийттерди ле өскө дө тенип жүрөтөн малды божодорын ол билип алар! Мен ого Кузьканын энезин көргүзөрем!.. Елдырин, бу кемнин ийди, билип алала, протокол тургус!—деп, надзиратель городскойго айтты.—Ийтти дезе өл-

түрер керек. Тургуза ла! Ол, байла, жүүлгек болор... Бу кемнин ийди, сурап турум?

— Бу ийт генерал Жигаловтын ошкош эди!—Жуулган улустын ортозынан кем де айтты.

— Генерал Жигаловтын ба? Гм!.. Елдырин, менин пальтомды чеч... Кандый изү! Байла, жаап келер болор... Мен жакшы билип болбой турум: ол сени канайып тудар болды?—Очумелов Хрюкиннен сурады.— Ол канайып жедиң, сабардан тудатан? Ол кичинек ине, сен дезе ол кандый жаан! Сен, байла, сабарынды кадула чукчып ийген, эмди дезе ээзине жарбынып, төлөдип аларга жадың. Сен ондый... Слерди, көрмөстөрдү, мен билетем!

— Ваше благородие, ол каткы эдиң, отту цыгарказын онын тумчугына түртүп ийген ине, ийт дезе база тенок эмес, тиштеп ийген... Ваше благородие, ол ондый кижиди!

— Төгүндебе, кылчыр! Көрбөгөн дө не төгүндөп туруң? Былар сагышту господин, кем төгүндөп турганын билип жадылар, кезиктери дезе кудай алдында чылап, ак санаазыла турат... Мен төгүндөп турган болзом, жаргызын мировой¹ этсин. Онын законунда айдылган... Быжыл ончозы түңгей... Билерге турган болзогор... Менин бойымнын да карындажым жандармда...

— Калыраба!

— Жок, бу генералдын ийди эмес...—деп, городовой терен шүүнип айтты.—Генералда мындый ийт жок. Онын ийттеринин көбизи лягавый укту...

— Сен оны чын билерин бе?

— Чын билерим, ваше благородие...

— Мен бойым да билерим. Генералдын ийттери баалу, укту ийттер, бу дезе та не, көрмөс билер! Түгиде жок, сүри де жок... кижиди көрөр күүни жок кеберлү неме... Мындый ийтти не керек тудуп жадылар?! Слердин сагыжыгар кайда? Мындый ийт Петербурганта эмезе Москвада болгон болзо, билеригер бе не болор? Оңдо законды да көрбөс эди, тургуза ла—тынба! Сен, Хрюкин, шыраладың, бу керекти тегин таштаба... Үредер керек! Өй жеткен...

— Айса болзо, генералдын ийди эмеш пе...—деп,

¹ М и р о в о й (мировой судья)—озо тушта оок керектерди көрүп жаргылайтан жаргычы.

городовой бойына эрмектенип сананды.—Онын мандайында бичилбеген... Бу жуукта онын айылынын эжигинде жүрген мындый ийт көргөн эдим.

— Чын ла генералдын ийди ине!—деп, жуулган улустын ортозынан кем де айтты.

— Гм... Елдырин, пальтомды кийдирип берзен... Салкын согуу туры ошкош... Тонгуу турым... Сен оны генералга апарала, сурап ук. Мен табала ийе бергем деп айдарын. Оны тышкары божотпозын деп айт... Ол, айса болзо, баалу ийт, же кандый ла чочко онын тумчугына цыгаркала түртүп турар болзо, оны артадын салардан маат жок. Ийт—жакынкай тынду... Сен, аамай, колынды божот! Тенексү сабарынды көдүрбө! Бойун бурулу!

— Генералдын повары келип жат, онон сурап угарыс... Эй, Прохор! Бери келзен, көркий! Бу ийтти көр... Слердин бе?

— База нени табалын! Мындый ийт бисте качан да болбогон!

— Мында узак сурайтан да неме жок—деп, Очумелов айтты.

— Ол тенип жүрген ийт! Узак эрмектежери де жок... Тенип жүрген деп айттым ине... Өлтүрип салар, ол ло божогон.

— Бу бистин эмес—Прохор айтты.—Ол генералдын бу жуукта келген карындажынын ийди. Бистин генерал анчы эмес, борзо ийттерди тутнай жат. Олордын карындажы десе анзак...

— Олордын карындажы једип келген бе? Владимир Иванович па?—деп, Очумелов сурап угарда, онын бастыра јүзи сүүнчилү боло берди.—Көрсөң оны! Мен десе билбедим! Айылдап келгендер бе?

— Айылдап...

— Көрсөң оны... Карындажына туштабаганы удай берген, санап калган болбой кайтсын... Мен десе билбедим де! Онойдордо, бу олордын ийдичеги бе? Сүреен сүүндим... Ал оны... Кем жок ийдичегеш... шулмус неме. Бу мыны сабарынан каап ийген эмтир! Ха-ха-ха... Је, не калтырап турын? Ррр... Рр.. Шилемирди сени, чугулданып жат...

Прохор ийтти кычырып алып, оныла одын салар таскактан ырап барып жат... Жуулган улус Хрюкинди электеп каткырыжат.

— Мен сеге једерим—деп, Очумелов Хрюкинди кезедип, бойынын шинелининг өмүрин орой тартып алып, базарный площадьла ары база берди.

ТОЖЫЛА

Эрте тагнаан ала бастыра тегерини кара булут бүркеп салган болгон. Жалагнын үстин калын булут бүркеп, онон жааш сакызан ол десе жаабай турган бүрүнкүй ле бүркү күндөрдий тым, серүүн ле эрикчөөн болды. Ветеринарный врач Иван Иванович ла гимназиянын үредүчизи Буркин базарга арыгылай берген, ологго жалаг учы-бажы жок деп билдирген. Ичкери ыраакта Мироносицкий журттын салкын теермендери жүк ле көрүнип тургандар, он жаанында бир канча төндөр чөйлиш барала, журттын ары жаанында, ыраакта жоголып тургандар, онызы суунын жаказы деп, ондо одор, мындый жаан жажыл кыралар, журттар, база ол төндөрдүн бирүзине чыгып алзан, онон ондый ок сүрекей жаан жалаг, телеграф ла ыраактан көргөндө жылып бараткан курттый поезд көрүнер деп, айас күнде десе онон город то көрүне беретен деп олог экилези билип тургандар. Эмди, тымк күнде, бастыра ар-бүткен жош, сагышка алдырткандый көрүнерде, Иван Иваныч ла Буркин бу жалагды сүрекей сүүгилеп, бу ороон кандый жаан, кандый жараш деп, экилези сананып бараткандар.

— Туку бооро, бис Прокофий старостанын сарайында болорыбыста, слер кандый да история керегинде куучылаарга сананганыгар—деп, Буркин айтты.

— Эйе, мен ол тушта бойымнын карындажым керегинде куучындап берерге санангам.

Иван Иваныч, куучынын баштаарга умзанып, жаан үшкүреле, канзазына танкы азып алды, же бу ла өйдө жааш жаай берди. Онон беш минуттын бажында

жааш алдындагызынан тын жаады, качан токтоорун билерге де күч болгон. Иван Иванович ла Буркин санааркап, токтой түштилер; сууга качан ок өдө берген ийттер, куйруктарын минип алып, олар жаар жалынып көрүп турдылар.

— Биске кандый бир жерге жаалактанып туруп алар керек—деп, Буркин айтты. — Алёхинге баралыктар. Мында жуук.

— Же баралыктар.

Олор туура бурыйла, жолго чыгып аларына жетире, бирде чике, бирде онг жаны жаар бура басып, өлөгүн чаап салган жаланла бараттылар. Удаган жок ло теректер, сад, онын сонгында амбарлардын кызыл жабынчылары көрүнди; агын суу жалтырап көрүнди, онон теермендү ле сууга чомынатан жерлү элбек буунты ачыла берди. Ол Алёхин журтап жаткан Софьино деп журт болгон.

Теерменнин табыжы жааштын табыжын басып, сууны буурда салган агаш силкинип турды. Мында абралардын жанында сууга өдүп калган аттар баштарын салактадып алган тургылады, база таарлар жабынып алган улус басып жүрди. Чык, балкаш, кижиге эп жок болды, буунтынын да бүдүми соок, кату турды. Иван Иванович ла Буркин качан ок чыкты, кирди ле эп жок болгонын бастыра эди-сөөктөриле сезип тургандар, буттары балкашка уурлап калган, онон олор буунтыны өдөлө, господский амбарлар жаар чыгара басып барадарда, бойы бойларына чукулданып турган чылап, унчукпай бардылар.

Амбарлардын бирүзүндө веялканын табыжы угулып турды; эжик ачык болгон, онон буркурап тозын чыгып турды. Эжиктин бозогозында төртөн жашка жеде берген, бийик сынду, эттү-канду, узун чачту эр кижиге турды, ол помещикке де жүзүндөш эмес, профессорго эмесе художникке жүзүндөш Алёхин бойы эмитир. Онын кийип алганы бууш курлу, ак өндү, саат өйгө жүнүлбаган чамча болгон, брюканын ордына онын алдына кийетен штан эмитир, сапог өдүктерине дезе балкаш ла салам база жапшынып калган. Тумчугы ла көстөри тозынга карарып калган эмитир. Ол Иван Ивановичты ла Буркинди танып ийеле, байла, сүрекей сүүне берген.

— Турага киригер, господалар,—деп, ол күлүмзи-

ренип айтты. — Мен тургуза ла, эмди ле келерим.

Туразы жаан, эки кат болгон. Алёхин бойы туранын алдындагы кадында, бир тушта приказчиктер журтап јаткан кичинек көзнөктөрлү эки кыбында журтап јаткан; мында туранын ичи чүми јок эмтир, арыштын калажынын ла аракынын база ээр-хомуттын жыды јытанат. Ёстиндеги кадында, парадный кыптарда дезе, ол јук ле айылчылар айылдап келгенде болотон. Турада Иван Ивановичты ла Буркинди Алёхиннинг айылында јүргөн јит үй кижн уткуды, ол сүрекеј јараш чырайлу үй кижини көрөлө, олор экилези јангыс өйдө токтој түжеле, бойы бойлоры јаар көрүштилер.

— Мен слерге, господалар, туштаганыма канча кире сүүнип турганымды слер билбей де јадыгар—деп, алдындагы кыпка ололды ээчий кирип келген Алёхин айтты.—Слерди келер деп чек билбегем! Пелагея,—деп, ол айылында јүргөн үй кижн јаар көрүп айтты,—господаларга селип кийинип аларга кандый бир кийим бер. Мен де барып кийимим селип аладым. Озо баштап барып јунунып алар керек, оноң башка мен јастан ала јунунбаган ошкош эдим. Сууга чомынар јерге барар күүнигер бар эмеш пе, господалар, бис јүргенче мында ончозын белетеп салар.

Јалакај ла ымжак бүдүмдү, јараш Пелагея простындар ла самын экелди, Алёхин айылчыларыла сууга чомынарга барды.

— Эйе, мен јунунбаганымнан бери узак болды—деп, ол кийимин чечип айтты.—Менин сууга чомынатан јеримнин јакшызын көрзөгөр, оны адам эткен болгон, је јунунарга канайып та чөлөө јок.

Ол тепкишке отурып алала, бойынын узун чачтары ла мойынын самындап алды, онын јанындагы суу күрен өңдү боло берди.

— Эйе, чын эмтир...—деп, Иван Иванович онын бажын ајыктап көрүп ајдат.

— Менин јунунбаганымнан бери удај берди...—деп, Алёхин кемзинип такып айдала, бажын база каттап самындады, онын јанындагы суу дезе, черниладый кара-көк боло берди.

Иван Иванович чечнер јерден чыгып келеле, сууны чайбалтып, калып ијди, колдорыла жаан кулаштап, јаашка соктырып эжинерде оноң суунын үсти толкуланып турды, ол толкулардын үстинде дезе ли-

лия деп ак чечектер жайканыжып турат; ол буунтын чике ортозына жетире жүзүп барала, суунун алдына чөңгө берди, ошон бир минуттын бажында өскө жерден көрүнип келип, ошон ары жүзүп, суунун түбине жедерге кичеенип, улам ла сайын чөңүп турды. „О-о, кудаймай... — деп, куузы кирип, ол такып-такып айдып турды. — О-о, кудаймай...“ Теерменге жетире жүзүп барды, ондо турган эр улусла не де керегинде эрмектежеле ойто бурулды, ошон буунтын ортозы тужына жеделе, бойынын жүзин жаашка удуратудуп, чалкойто жадып алат. Буркин ле Алёхин десе качан ок кийингилеп алып жанарга тургандар, ол десе ары-бери жүзүп, сууга чөңгө түжүп турды.

— О-о, кудаймай...— деп турат. — О-о кудай, быйанын жетир.

— Болор слерге!—деп, Буркин ого кыйгырып ийди.

Ойто турага келдилер. Туранын үстиндеги калдында айылчылар отуратан жаан кыпта лампанын одын жарыдып ла ийерде, торко халаттар ла жылу туфлялар кийип алган Буркин ле Иван Иваныч жымжак креслелордо отургылады; жүзин јунуп, бажын таранып алган Алёхин десе, жылу, ару, кургак кийим ле јенгил өдүк кийип алганына маказырап, жаан кыптын ичиле ары-бери базып жүрген, жараш Пелагея, кебистин үстиле табыш јок базып, эрке күлүмзиренип, варенье ле чай экелип тургузып турарда ла Иван Иваныч куучынын баштады; оны јангыс ла Буркин ле Алёхин экү угун отурган эмес, је алтындап салган рамдардан энчү көрүп отурган карыган ла јит үй улус база военный да улус угун тургандый билдирди.

— Бис эки карындаш — деп, ол куучынын баштады, — мен, Иван Иваныч, ла экинчизи — Николай Иваныч, менен эки јаш кире кичү. Мен үредү аайынча ууланым, ветеринар боло бердим, Николай десе он тогус јаштан ала казённый палатада¹ иштеп отурган. Бистин адабыс Чимша-Гималайский кантонист² укту

¹ Казённый палата — каанын Россиянда: губернияда албатыдаг калан јуурин башкаратан учреждение.

² Кантонист — озогы тужында Россияда солдат кижинин уулы; оны јаштан ала военный ведомствога бичидип, јааназа военный службага тургузарга военный, јаан эмес үредүлү агылу школодо үредип јат.

кижи болгон, је офицерский јамыны службада туруп алала, биске дворян угын ла ээлеген јаан эмес јерин артызып салган. Ол өлгөн кийининде ол јерди бистен алым учун јаргылап блаап алгандар, је кандый да болгон болзо, бала туштагы јүрүмбисти бис деревнеде јайым јүрүп өткүргенис. Бис, крестьян улустын балдары чылап ок, түнди ле түшти јалаңда, агашту јерлерде өткүрип, аттар карулдап, талдын терезин сойып, балык тудуп, база онон өскө ого түнгей иштер эдип јүргенис... Бойынын јүрүминде сок ло јангыс катап корты балык туткан болзо, эмезе күскиде айас, соок күндерде үүрлежип јуулып алала, деревненин үстиле шунуп јүрген кеткин бачырткаларды көргөн болзо, ол кижиге городко јуртап јатпас, ол өлөрдөн өлгөнчө јайым јаар тартынып турар деп слер билеригер. Менин карындажым казённый пала-тада эригип отурган. Јылдар өдүп тургандар, ол де-зе јангыс ла јерге отурып, јаантайын ла бир түнгей чаазындарды бичип, деревнеге канайып барайын деп сок јангыс күүни керегинде сананып отурган. Онон онзын бу эриккени бир эмештен аңылу амадуга би-ригип, кайда-кайда суунын эмезе көлдин јаказында ээлеп јаткадый бир кичинек јер садып алар шүүлте боло берген.

Ол јакшынак, төп кижиге болгон, мен оны сүүп ту-ратам, је бойын бойы бастыра јүрүмнинин туркунына бойынын ок јуртына бектенетен шүүлтеге мен качан да јөпсинбейтем. Кижиге јүк ле үч аршин јер керек деп айдыжатам. Је үч аршин јер тирү кижиге эмес өлгөн кижинин сөөгине керек ине. Бистин интелли-генция јер јаар тартылып, бойлары јуртту болорго күүнзеп турган болзо, онызы база јакшы деп, эмди база айдыжат. Је ол оок јурттар ол ок үч аршин јер ине. Городтон, тартыжудан, табышту јүрүмнен баратаны, бойынын кичинек јуртына барып јажыната-ны — ол јүрүм эмес, онызы кижиге күүнин көрөр күү-ни јок болгоны, јалкурганы, онызы алдынаг аңылу монашество, је бир де ат-перези јок монашество бо-луп јат. Кижиге үч аршин јер керек эмес, бир кичи-нек јерлү јурт керек эмес, бойынын јайым күүн-са-назын ла аңылу эрчимин телкем јерде көргүскедий бастыра јер-телекейдин шары, бастыра ар-бүткени керек.

Менин карындажым, Николай, бойынын канцеляриясында отурып, бойынын азып алган сўрекей амтанду, жыды бастыра журтка жайылып турар мўн ичип, жажыл кɵккɵ отурып ажанып, кўндў жерге жадып уйуктап, каалганын тыштындагы тактачакка кере тўжине отурып, жаланды ла ɵскɵн агашты ажыктап канайда отуратаны керегинде сайанып отуратан. Журт хожайство керегинде бичиктерде ле каленларьларда берилип турган жўзўн-жўўр жɵптɵр оны сўўндирип, кўўнин токунадып турган курсагы болгон; ол газеттерди де кычырарга сўўйтен, же ол газеттердег жўк ле мынча кыра аш салатан ла ɵлɵн ɵдетен жерлў, агын суулу, буунтыларлу, садту журт садылып жат деген жарларды кычыратан. Онон ары онын сагыжында садтагы орык жолдор, чечектер, жилектў агаштар, кара баарчыктын уйалары, буунтыларында корты балыктар ла онон до ɵскɵ жўзўн-жўўр немелер ɵбелетен. Ондый сагышка ɵбелген журуктар ого учураган жарлар аайынча кɵрзɵ, жўзўн-жўўр болуп турган, же ненин де учун олордын кажызында ла тожыла кыйалта жок бар болгон. Турган жеринде тожылазы жок бир де журтты, бир де пɵэтический толыкты ол бойынын санаазына алывар аргазы жок болгон.

—Деревне жердин жадын-жўрўми бойынын кирезинде база ɵптў—деп айдып жўретен.—Балконнын ўстине чайлап отурарын, буунтыда десе сенин бойыннын ɵртɵгɵштɵрин жўзўп жўрер, жараш жыт жытанар...ондо тожыла ɵзўп жат.

Ол бойынын ɵэлеп турган жеринин планын чийўлеп жураганда ла онын планы сок жаньс кеберлў болотон: а) бариннин туразы, в) жалчы улус жадатан тура, с) огород, д) тожыла. Ол сўреен керик болгон: курсак жетире жибейтен, тиленчи чилеп, кийинетенин кудай ла билер, бастыра акказын банкка салып жууп туратан. Коркушту ачаптанатан. Меге оны кɵрɵргɵ дɵ ачынчылу болгон, байрамдарга мен ого кандый бир немелер берип туратам, же ол оны да сугуп, жажырып салатан. Кандый бир шўўлте шўўнин алган кижиле нени де ɵдип болбойтон ɵмтир.

Жылдар ɵдўп турган, оны ɵскɵ губернияга кɵчўргендер, ол тɵртɵн жашка жеде берген, бойы десе газеттердег жар кычырып, акказын жууганча жўрген. Согында уксам кижин алган ɵмтир. Ол ок амадузын —

бойына тожылалу журт садып аларга, карып калган, жараш эмес тул эмегенди бир де күүни жокко, жүк ле жагыс акчазына болуп, алган эмтир. Же оныла да ол кериктенип журтаган, үйин тойо курсак јидирбей жүртүскен, онын акчазын дезе банкка бойынын адына салып койгон. Азыйда ол эмеген почтмейстерле журтаган, ондо ол амтанду курсакка ла јилектердин суузынан эткен аракыларга үренип калган болгон, экинчи өбөгөнинде дезе кара калашты да јетире јибеген; ондый жүрүмнен кўчи чыгып, кургап жүреле, бир эки-үч жылдын бажында тынын кудайга берип ийген. Онын өлүминде ол бурулу деп, менин карындажым бир де минут сананбаганы јарт. Акча кижини, аракы чылап ок, тенек эдиң јат. Бистин городто бир којойым өлгөн. Өлөр алдында ого табакка толтыра мөт эжелип берзин деп јакыйла, бойынын бастыра акчазын ла ойнойгон билеттерин, өскө кижиге арпазын деп, мөткө кожуп јип салган. Бир катап мен вокзалда үүрлү малды көрүп тургам, ондо мал садып алып, оны садып турган кижилердин локомотивтин алдына кирерде онын будын кезип ийген. Оны бис эмчилер јаар апаратсабыс, канынын агып турганы—коркушту, ол дезе будын таап берзин деп бисти сурап, токунабай јадат; кезилип калган будындагы өдүгинин ичинде сугуп салган јирме салковой акчазы јылылып калбазын деп коркуган.

— Мынызын слер өскө операдан алдыгар ошкош—деп, Буркия айтты.

— Эмегени өлгөн сонгында—деп, јарым минут кире санаяала, Иван Иванович онын ары куучындады,—менин карындажым бойына садып алар журт көрүп жүрген. Ол бойынча беш те јыл көрзөн, же учы-учында јастырып, бойыннын күүниге келишпес, сырангай өскө јурт садып аларын. Менин карындажым, Николай, коммиссионер¹ ажыра, алымын көчүрип, барский туралу, јалчы улус јадар туралу ла паркту јүс јирме кыра јер садып алган, же фруктовый сад та, тожыла да, өртөгөштөрлү буунты суу ла јок болгон; агын суу бар болгон, же онын суузы койу чай ошкош болгон, ненин учун дезе алган журтынын бир јанында

¹ Коммиссионер—кандый бир немени садарда, онын баазынын кезилген бойына аларга болуп, ого болужып турган кижилер.

кирпич эдер завод, экинчи жанында десе сөкк өртөөр завод турган. Же менин Николай Ивановичим тын ко-мудабарган, ол бойына жирме төс тожыла алдыртып алып, оны отургузып салала, помещик болуп журтай берген.

Былыргы жылда мен ого туштап келейин деп баргам. Акыр ол ондо кандый жадыры, барып көрүп келейин деп санандым. Бойынын письмолорында карындажым бойынын ээлеп турган жерин мынайда адап турган: Чумбарокловтын күзлеси, база Гималайское. Мен ол „Гималайскоеге“ күн түштөн кыйарда ла жедип бардым. Изүү болгон. Кайдаар ла барзан канавалар, чедендер, жолдоп отургузып салган чибилер болды,—айылдын жанына канайып жортуп барарын, атты кайда тургузатанын билбесин де. Тура жаар базып баратсам, меге удур чочкодый жоон, кызыл-сары ийт келди. Ол үрерге турат, же жалкурат. Кухнядан жыла-наш бутту, кебери база чочкодый семис, казанчы эмеген чыгып келеле, барин обедтин кийининде тыштанын жат деп, меге айтты. Карындажыма кирип барзам, ол төжөгинде жадыры, тизелерин одеялоло жаап алтыр; карып, тестейе семирип, шүлбүүйип калтыр; качарлары, тумчугы ла эриндери ичкери чөйилип калган,—көрө-тура ла одеялозына коркылдап ийгедий.

Бис кучактажып, сүүнгенибиске ле бир тушта жипт болгонус, эмди десе экилебис буурайып, өлөр күнибис жууктап келгенин эске алынып, эмеш ыйлап ийдис. Ол кийинип алала, мени бойынын ээлеп турган жерин көргүзөргө апарды.

— Же, сен мында кандый жадырын?—деп сурадым

— Кем жок, кудайга баш, жакшы жадырым.

Эмди ол озогы кемзинчек жокту-чиновник эмес, чын ла помещиктин бойы, барин болды. Ол мында журтаарга темилип, үренишип калган; курсакты көп жип, мылчага жунунып, семирип жаткан, овдо жаткан жонло база заводтордын экилезиле качан ок жаргылажып божогон, жокту эр улус оны „Ваше высокоблагородие“ деп адабарганда ол сүрекей чугулданып турган. Өлгөн кийининде онын сүнеси де керегинде ле барский күндүү керегинде сүреен кичеенип, бойынын жакшы керектерин де тегиндүү эмес, сайыркап бүдүрип турган. Жакшы керектери десе кандый? Жокту крестьяндарды бастыра оорулардан содала база касторкала эмдеп турган, бойынын чыккан күнинде деревненин орто-

зында быйан сурап мүргүүл эдип туратан, онын со-
нгында дезе жарым көнөк аракы тургузатан, онойдо
эдер керек деп сананатан. О-о, жайла, ол кандый кор-
кушту жарым көнөк! Бүгүн семис помещик жокту
улуска потрава учун земский начальник жаар сүүр-
теп турар, эртезинде, жыргалду күнде дезе, ологорго
жарым көнөк аракы тургузып жат, ологор аракыны ичип,
ура деп кыйгырыжып, эзирикте билинбей, онын бу-
дына бажыргылаар. Жүрүмвин жакшы болуп кубулга-
ны, семирсени ле байрамдап жүрөтени орус кижини
сыранай ла уйады жок, чүмеркек кылыкту эдип са-
лат. Бир тушта казённый палатада иштеер тушта
бойынын шүүлтезин жангыс бойына да айдарга кор-
кып туратан Николай Иваныч энди жүк ле чын сөсти,
оны да министр чилеп, күченип айдып турат: „Үредү
керектү неме, же албатыга ол арай эрте“, „кижини
согуп үрөткени каршулу, же кезик учуралдарда ол
тузалу, оны солбыр неме жок“.

— Мен улусты билерим, ологорло куучындажып база
билерим—деп, ол айдып турган. — Мени улус сүүп
жат. Мен сабарымла кыймыктадып ла ийзем, күүнзе-
ген ле немени меге улус ончозын эдип берер.

Бу эрмекти керсү, жакшы күлүмзиренип айдып
туратанын аярыгар. Ол „бис дворяндар“, „мен, дво-
рянин кижини болуп“ деп эрмектерди жирме катапка
жуук айткан болор; бистин таадабыс жокту крестья-
нин болгону, адабыс дезе солдат болгону, байла,
качан ок ундуп салган болбой кайтсын. Керек дезе
бистин неге де жарабас Чимша-Гималайский деген
өбөкөбис те энди ого үнгүр, ат-нерелү ле сүрекей
жакшы болуп көрүнип турган.

Же керек ондо эмес, менин бойымда. Бу көп эмес
частардын туркунына мен онын ээлеп турган жүр-
тында болорымла менде кандый кубулталар боло бер-
генин, слерге куучылап берерге турум. Энирде бис
чайлап отурамыста, казанчы үй кижини табакка толты-
ра тожыла экелип тургусты. Ол садып алган тожыла
эмес, төстөрди отургусканынан ала баштапкы ла ка-
тап жууп алган, онын акту бойынын тожылазы бол-
гон. Николай Иваныч күлүмзиренип, жүрексирегенине
бир минуттын туркунына унчукпай, көстөринин жажы
мөлтиреп, тожыла жаар көрүп отурды,—онын согында
оозына бир жилек салып ийеле, бойынын сүүп тур-

ган ойынчыгына сүүүнгөн жаш бала чылап, мен жаар көрөлө, мынайда айтты:

— Кандый амтанду!

Тожыланы ачаптанып жип, улам ла айдып турды:

— Ах, кандый амтанду! Сен амзап көрзөн!

Тожыла катуу ла кычкыл болгон, Пушкиннин айтканы аайынча, „бисти көкүдип турган төгүн биске чын немедеги баалуу“. Менин алдымда бойынын эр жажына күүнзеген амалдузына јарт једип алган, күүнаеген немезин бүдүрүп алган, бойынын жадын-јүрүмине ле бойы бойына сүүнип, сагыжы токунап калган ырысту кижип турды. Кижинин ырызы керегинде санангамда менин шүүлтеме ненин де учун жаантайын кандый да кунукчыл неме алыжып туратан, эмди дезе, бу ырысту кижини көрбөрдө меге кандый да сан башка уур сагыш кирди. Меге анчадала түнде күч болгон. Меге төжөктө карындажымнын уйуктайтан кыбына коштой кыпка салып бергендер, оной ол канайда уйуктабай, өрө туруп, тожылау табак жаар канайда јууктай базып, оной бир јилектен алып жип турганы меге угулып турган. Мен мынайда шүүнип јаттым: чын жадын-јүрүмин јаадып, бойып тынзынып турган ырысту улус кандый көп! Бу кандый жаан ийде! Слер бу жадын-јүрүм жаар көрзөгөр: аргалу-күчтү улустын уйады јок ло байрам күндердегидий жадыны уйан күчтү улустын базындыртканы ла мал кеберлү јүрүми, айландыра аргазы јок јокту жадын, кысталан, өлүм, аракыдаш, төгүн... Ондый да болзо, бастыра тураларда ла оромдордо тымык, энчү; городто јуртап јаткан бежен мунг улустап ачурканганына тын кыйгырып ийгедий бир де кижип јок. Бис олардон базарга аш-курсак аларга барып јүргөн, түште ажанып, түнде уйуктап турган, бойларынын болор-болбос керектери керегинде эрмектежип јүргөн ле кижип алып, карыгылап, бойларынын өлгөн улустарынын сөөгүн сөөктөр жаар энчү апарып турган улусты көрөдө; је бис шыралап јаткан улусты көрбөйдө те, укпайды те, јүрүмде сырагай ла коркушту неме лезе кайда да јажытту јерде болуп јат. Бастыразы тымык ла энчү, оной јүк ле жагыс бир де неме айдып болбос статистика јөпсинбей, мынча кижип јүүлгөн, мынча көнөк аракы ичилген, мынча тоолу бала курсак јетире јибегенинен өлгөн... деп удур-

лажат. Ондый ээжилер, байла, керектү; байла, ырыс жок улус бойларынын шыразын унчукпастан өткүрип турган учун ырысту улус бойын жакшы сананып жүргөн болор, ырыс жок улус унчукпай жүрбөйтөн болзо, ырыс болор до аргазы жок. Бу текши гипноз. Бойынын жүрүмине макатып турган кажы ла ырысту кижинин эжигинин ары жанына маскалу кижиге туруп алала, бойынын токулдадыжыла ырыс жок улус бар деп, слер кандый да ырысту болзогор, жүрүм слерге бир тушта бойынын тырмактарын түйгөй ле көргүзөр, түбек желер—оору, түрөңгү жаын, чыгым болор деп, эмди ол бойы өскө улусты көрбөй дө, укпай да турганы чылап ок, оны бир де кижиге көрбөс тө, укпас та деп, жаантайын эске алындырып турар керек. Же маскачактуу кижиге жок, ырысту улус ол ло бойынча журтан жат, оны жадын-жүрүмнине оок-тобыр керектери, аспагты эзин кыймыктаткан чылап ок, оны бир эмеш санааркадып турат,—онон ары база ла кем жок.

— Мен ол тун бойымнын тынзыганымды ла канайда ырысту болгонымды жарт билип алдым—деп, Иван Иванович өрө туруп, онон ары куучынданды.—Мен ажанар тушта ла андап жүрөрдө улусты канайда журтаар, канайда жандаар, улусты канайда башкарар керек деп, база үредип туратам. Үредү жаркын деп, үредү керектү неме, же тегин улуска эм тура жүк ле бичикчи болоры жеткил деп, мен база айдып туратам. Жайым жүрүм ол ырыс деп айдып жүрөтөм, кей жок жүрүп болбой турган чылап ок, жайым жок жүрөргө база болбос деп, же эмеш сакыыр керек дейтөм. Эйе, мен онойдо айдатам, эмди десе сурап турым: неге болуп сакыйтан?—деп, Иван Иванович, Буркин жаар чугулду көрүп, сурады.—Неге болуп сакыйтан, мен слерден сурап турым? Кандый шүүлтөлөргө болуп? Мега десе, бастыразын тургуза ла алар эмес, жүрүмде кандый ла санаа-шүүлте жүргөөри, бойынын ойинде бүдетен учурлу деп айдыжат. Же онойып кем айдып жат? Бу керек чын деп көргүзүп турган чокум темдектер кайда? Слер кандый ла неме ондый болор учурлу деп, явленииелер болорынын ээжилери аайынча болуп жат деп көргүзөдигер, же мен тирү, сананар сагыштуу кижиге тамынын кырына туруп алала, ол ка-

чан алдынан бойы туй өзүп каларын эмезе оны балар качан тундуруп саларын сагып турган киж, ол ок өйдө менде ол тамыны ажыра калып ийгедий эмезе оны ажыра күр салып ийгедий аргалу киж сагып отурганымда кандый бир ээжи эмезе жанга жарамыкту туза бар ба? База ла неге болуп сакыйтан? Тирү жүрер арга жок болзо сакыыр, ол ок өйдө өлбөскө база керек, күн көрөр күүни база бар!

Мен ол тушта карындажымнан эртен тура тагла жүре бергем, ол ло өйдөң ала городко барар күүним чек жок боло берген. Тымык ла энчү жадын мени чек ле базынып тургандый, мен көзнөктөр дө жаар көрөргө коркып жадым, ненин учун десе, кандый ла көскө көрүнөр немеден столды эбиреде отуруп чайлап отурган ырысту биледий коркушту неме меге жок. Мен энди карып калдым, тартыжуга жарабазым, менде ачурканып, жаман көрөр арга да жок. Мен жүк ле жүрегимде кунугадым, ачурканып, кыжырантып жүрем, түнде менин бажым санаа-шүүлтеге чек ле вүйүп турат, онон мен уйуктап та болбой жадым... Ах, жиит болгон болзом кайдат!

Иван Иваныч санаазын токунадып болбой, бир толыктан база бир толыкка жетире базып, база такып айтты:

— Жиит болгон болзом кайдат!

Ол Алехин жаар кенетийин жуук базып келеле, онын бир колын эмезе экинчи колын тын тудуп тура берди.

— Павел Константинович!—деп, ол жалынышту үниле айтты,—токунабагар, бойыгарды уйуктадарга бербегер! Жиит, күчтү, жакшы тушта жакшыны эдерге чылабагар Ырыс жок, болор до учуры жок, жүрүмде кандый бир шүүлте ле амаду бар болзо, ол шүүлте ле амаду бозокой бистин ырызыбыста эмес, өскө кандый да, анчадала керсү ле жаан керекте. Жакшыгарды жетиригер!

Бу сөстөрди Иван Иваныч, бойына кандый бир неме сурап турган чылап, ачынчылу, жайнап тургандый күлүмзиренип, айдып турды.

Онын сонгында үчилези айылчылар отуратан кыптын туш-башка жанындагы жымжак отургуштарда учугышпай отурдылар. Иван Иванычтын куучыны Буркинди де, Алехинди де жылбиркетпеди. Бүрүнкүйде

алтындап койгон рамдардан тирүү улустый генералдар да бай кийимдүү эмегендер көрүп отурган, тожыла жип турган жокту чиновник керегинде куучынды угарга эрикчил болгон. Ненин де учун жакшынак улус керегинде ле үй улус керегинде куучындар угар күүн келип турган. Олор отурган кыпта чехолду люстралар, кайра жаткышту жымжак отургуштар, бут алдына жайып койгон кебиестер—бастыразы база бу рамалардан көрүп отурган улус бир тушта мында басып, отуруп, чайлап жүргени, эмди десе мында жараш Пелагея табыш жогынап басып жүргени—бу куучындардан чик жок онду болгон.

Алехинин уйуктаар күүни келип турды: ол айыл-журтынын керектерин башкарарга уйкудан эрте, учинчи часка бараларда турган, онын эмди көстөри жашыныжып турат, же ол, айылчылар ол жокко кандый бир жылбилүү куучын куучындажар болор деп коркып, оного барбай отурды. Иван Иванычтын айдып отурган куучыны керсүү бе, чын ба болгонын ол кичебей отурды; айылчылар көчө дө керегинде, өлгөн дө, төгөт тө керегинде эрмектешпегендер, кандый да онын жүрүмине кирбей турган неме керегинде куучындашкандар, онын учун ол сүүнип, оного ары куучындашсын деп күүнзеп отурды...

— Уйуктаар ой жетти ошкош—деп өрө туруп, Буркин айтты.—Же, эзен-амыр жадып уйуктагар.

Алехин жакшылажып алала, бойынын кыбы жаар төмөн түжө берди, айылчылар десе туранын үстиндеги кадында артып калдылар. Олорго экилезине жангыс жаан кыпты бергендер, ондо жүзүн-базын жазалду эки эски агаш орын турды, толыкта десе жаан аннын сөөгинен эткен крест турды; жараш Пелагеянын салып берген серүн төжөктөривен жангы, ару бөстин жыды жытанып турды.

Унчукпай чечинеле, Иван Иваныч жада берди.

— Э-э, кудай, бистин килинчегибисти ташта!—деп айдала, бажынан ала бүркенип алды.

Онын столдын үстинде жаткан кангазынап батка тын жытанат, оного Буркин саат ойгө уйуктабай, мындый уур жыт кайдан жатанып турганын сырагай ондоп болбой салды.

Жааш жаап, көзүктөрдү түниле токулдадып турды.

Б А Ж А Л Ы К Т А Р

Кире сӧс	8
Каштанка	7
Ванька	30
Уйку келет	35
Унтер Пришибеев	43
Хамелеон	48
Тожыла	53

Редактор *Е. Плеханова.*

Техн. редактор *С. Суразаков.*

Корректор *С. Сабашкина.*

* * *

АН 31002 Сдано в набор 26/X-54 г. Подписано к печати 25/XII-
Формат 84×108^{1/32}. Объем 4,25. Уч. изд. л. 3,6. Тираж 2000 экз.
Горно-Алтайское книжное издательство, Дом Советов.
Цена 90 коп. Заказ № 2817.

г. Горно-Алтайск, типография облизполкома

41, 50

Баазы 90 акча
Цена 90 коп.

А. П. ЧЕХОВ

Рассказы

—
На алтайском языке